

भारतमार्तण्डवेदान्तभट्टाचार्यपण्डितगङ्गूलाजीग्रन्थमाला ।

ग्रन्थाङ्कः १. २.

मनोदूतकाव्यम् ।

मठेश-इन्क़ीशभट्टकृतम् ।

हृदयदूतकाव्यम् ।

देवर्षिभट्टहरिहरकृतम् ।

गुर्जरानुवादसमेतं च ।

एतच्च

भगवद्धर्मपरायण पटवारी रणछोडदास वृन्दावनदास इत्येतैर्निजभ्रातृ-
सद्गत ब्रजलाल वृन्दावनदास पटवारीत्यस्य स्मरणार्थं रक्षितद्रव्यतः
'मूलचन्द्र तुलसीदास तेलीवाला, बी. ए., एल्ल. बी.,
वकील, हाइ कोर्ट, धीरजलाल ब्रजदास सांकलीया, बी.
ए., एल्ल. बी., वकील, हाइ कोर्ट,' इत्येताभ्यां
संशोध्य, मुम्बय्यां निर्णयसागरमुद्रणालये
मुद्रयित्वा प्रकटीकृतम् ।

संवत् १९७९, श्रीवल्लभाब्दाः ४४४.

मूल्यमर्धमुद्रिका ।

१०८९८

ગામીયા
૧૦૦૪૬
૧૦/૧૧/૨૦૨૩

નિવેદન.

પંડિત ગદ્દલાલાલના નામની આ ગ્રન્થાવલીમાં પ્રથમ અને દ્વિતીય અંકનું પ્રાકલ્પ થાય છે. હૃદયદૂતકાવ્યનો ગુર્જર ઉપોદ્ધાત સુવિસ્તૃત અને માર્મિક હોવાથી જેવો પં. ગદ્દલાલાલએ પૂર્વ મુદ્રિત કર્યો હતો તેવો જ પ્રાયઃ અક્ષરશઃ મુદ્રિત કર્યો છે. કાવ્યરૂપ ગુર્જર ભાષામાં હૃદયદૂતનું સારરૂપ ભાષાન્તર પણ ઉક્ત પંડિતશ્રીએ જ પૂર્વ મુદ્રિત કર્યું હતું, તેનું જ અત્ર પુનર્મુદ્રણ કર્યું છે. મનોદૂત કાવ્ય ગોકુલસ્થ ભટ્ટ મહેશ ઇન્દિરેશનું કરેલું છે. આ કાવ્યની એક જ પ્રતિ પ્રાપ્ત થયેલી, અને તે પણ સંતોષપ્રદ સર્વથા ન હતી. એટલે એના મુદ્રણમાં અમને સંતોષ બેઠાં તેવો થયો નથી. એ જ કારણથી અક્ષરશઃ અનુવાદ આપવો અશક્ય જણાયો. તેથી માત્ર સારરૂપ ઉપોદ્ધાત અમે આપ્યો છે. બન્ને કાવ્ય લગવદ્ધાવના વર્ધક છે. તેથી અમને આશા છે કે વૈષ્ણવો આ પુસ્તકનો આદર કરશે.

આ પુસ્તકનો મુદ્રણઅર્થ મોરબીના દિવાન લગવદ્ધર્મપરાયણ રણુ-છોડાસલાઈ એ પોતાના નાના ભાઈના સ્મરણાર્થ સ્થાપેલી સાંપ્રદાયિકગ્રન્થમાલાના દ્રવ્યસંગ્રહમાંથી આપ્યો છે, તથાપિ પં. ગદ્દલાલાલની માલામાં આ ગ્રન્થોને મૂકવા અનુજ્ઞા આપી છે તેથી તેમની ઉદારતાનું સ્મરણ કરીએ છીએ. અન્ય સબ્જનો પણ આવી નિરપેક્ષ ઉદારતાનું અનુકરણ કરશે એમ આશા છે. આ પુસ્તકનો અભીષ્ટ પ્રચાર વૈષ્ણવોમાં થાય તે ઉદ્દેશથી અમારી રણુછોડાસલાઈને વિનંતિ છે કે એઓ આ પુસ્તકને ઉદારતાથી વૈષ્ણવોમાં વિના નોંધાવરે વાંટશે.

ઉપસંહારમાં આ પુસ્તક શ્રીમત્પ્રભુચરણકમલમાં સપ્રેમ સમર્પીએ છીએ.

રામજયન્તી }
સંવત્ ૧૯૭૬. }

મૂલચંદ્ર તેલીવાલા,

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૮૧૮- વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ મજાદૂત ડા. ૧૨૧૫

વિષય ૨૨૪.૬૨૧

મા. મા. પં. ગઢૂલાલાજીકૃત પ્રસ્તાવના.

આ નામનું કાવ્ય આ સંસ્કૃત ભાગમાં છાપ્યું છે. એનો કર્તા હરિહરભટ્ટ નામનો કવિ છે. આ કવિ તૈલંગ વેલ્લનાટી જાતનો બ્રાહ્મણ એટલે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનો સબ્બતીય ભટ્ટ છે. એ કવિનો જન્મ સંવત્ ૧૫૬૦થી ૧૫૭૦ ની વચ્ચેમાં હોવો જોઈએ, અને સંવત્ ૧૬૨૫ વા તેથી કંઈક વર્ષ વધારે એ કવિ વિદ્યમાન હતો. શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીના સમયમાં પ્રયાગનીપાસે આવેલા અડેલ નામના ગામમાં તથા તેની નજીક આવેલાં નાનાં ગામોમાં સર્વ મળીને તૈલંગ બ્રાહ્મણોના ઘર સુમારે ૪૫૦ હતાં એમ કહેવાય છે. હાલ મથુરાસ્થ કહેવાતા ભટ્ટોમાં કોઈ કોઈ વંશનો ઇતિહાસ જણાવનાર એક “કુલપ્રબંધ” નામનો સંસ્કૃત ગ્રંથ છે. તેમાં કહ્યું છે કે, એક રાજાએ દેવર્ષિ ગ્રામ વગેરે સો ગામો બ્રાહ્મણોને આપ્યાં હતાં. તેમાંના મુખ્ય દેવર્ષિ ગ્રામમાં તે દાનબ્રાહ્મી બ્રાહ્મણો વધારે રહેતા હતા. એ ગામ હાલ તો ઘણું કરીને ઉજ્જડ છે. તથાપિ પ્રયાગ માહાત્મ્યાદિ પુરાણ ભાગોમાં પ્રસિદ્ધ અલર્કપુર (અડેલ) ની પાસે “દેવરખીયા” આ નામની જગા ત્યાંના લોકોમાં હાલ પણ જાણીતી છે. આજથી દોઢેક વર્ષપર શ્રીનાથદ્વારના ટીકાયત શ્રીગોવર્ધનલાલજી મહારાજ પ્રયાગ કાશીયાત્રા કરવા પધાર્યા હતા. તેઓના અત્યંત આગ્રહથી મારું પણ તે તે સ્થળોમાં જવું થયું હતું. તે વખતે તપાસ કરતાં આ “દેવરખીયા” ગામનો પક્કો નિશ્ચય થયો છે. એ દેવર્ષિ ગ્રામમાંજ પૂર્વકાળમાં જે તૈલંગ બ્રાહ્મણો મુખ્યતાથી રહેતા હતા તેઓનું ઉપનામ^૧ પણ “દેવર્ષિ” થયું. આજે પણ એ ઉપનામના બ્રાહ્મણો મથુરાસ્થ ભટ્ટોમાં છે. શ્રીવિકૃલ્લનાથજી (શ્રીગુસાંઈજી)ના ઉત્તર વયના સમયમાં સુમારે સંવત્ ૧૬૨૧-૨૨ માં તૈલંગ ભટ્ટ જ્ઞાતિમાં કાંઈ કારણસર બે તડ પડ્યાં છે. તેમાંનું એક તડ ગોકુલસ્થ અને બીજું મથુરાસ્થ કહેવાય છે. તે તડ પડતી વખતે આ દેવર્ષિ

આમવાસી બ્રાહ્મણો મથુરાસ્થ તડમાં રહી ગયા છે. તેનો પૂર્વ પુરૂષ આ કવિ હતો. તે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનો શિષ્ય હતો આમ ઐતિહાસિક બાબતો ઉપરથી જણાય છે. તે ઉત્તમ કવિ અને સારો પંડિત હતો. શ્રીગુસાંધજીના સમયમાં પણ વણા વર્ષો સુધી તે વિદ્યમાન હતો અને વાદીઓ સાથે શાસ્ત્રાર્થોના પ્રસંગોમાં એ પણ હમેશ ઉપયોગી થતો હતો. શ્રીગુસાંધજીએ સાત બાલકો વગેરેપર લખેલા કેટલાએક પત્રોમાં “હરિહરબ્રહ્માનંદાદિષુ નતયઃ” આમ આ વિદ્વાનને નમસ્કાર લખ્યા છે.

શ્રીઆચાર્યજીના સમયમાં મદન નામનો એક ઉત્તમ કવિ અને સારો વિદ્વાન કવિતા વગેરેમાં અનેક ઠેકાણે જય મેળવતો આચાર્યજીનું યશ સાંભળી અડેલ આવ્યો હતો. તેની સામે કવિતા વગેરેના વાદ-માટે આ હુરિહર ભટ્ટને સિદ્ધ કર્યો, ત્યારે સલામાં મદને હુરિહર ભટ્ટને આ અર્ધો શ્લોક કહ્યો :-

હરિહર પરિહર ગર્વ કવિગજરાજાંકુશોડસિ મદનોઽહમ્ ।

અર્થ—હે હુરિહર ! ગર્વ સર્વથા છોડ. મોટા મોટા કવિરૂપી ગજરાજોને પણ વશ કરનાર અંકુશરૂપ હું મદન છું.

આ શ્લોકનું ઉત્તરાર્ધ મદનના મુખમાંથી ન નિકળ્યું તેટલામાંજ શીઘ્ર હુરિહરે ઉત્તરાર્ધ આ અર્ધો શ્લોક કહ્યો :-

મદન વિમુદ્રય વદનં હરિહરચરિતં ન જાનાસિ ॥

હે મદન ! વદન એટલે લાપણ અથવા મુખજ વિશેષ બંધ કર. હજી તું હુરિહર ચરિત્ર એટલે વૈષ્ણવો તથા જૈનોને અવશ્ય જાણવાનું શ્રીહરિ ને હર (શિવજી) નું ચરિત્ર, બીજા પક્ષમાં હુરિહર નામના કવિનું ચરિત્ર જાણતો નથી.

આ શ્લોકમાં બીજી પણ અર્થની ખૂબી રહેલી છે. “અમર” વગેરે કોશોમાં “સંખ્યાવાન્ પંડિતઃ કવિઃ” એવું પંડિતોનું પણ સામાન્ય નામ છે. કવિયો અને વિદ્વાનો હાથીની માફક પોતાના આનંદમાં મગ્ન અને સ્વતંત્ર હોય છે, પરંતુ મદન એટલે કામ એવી વસ્તુ ! અંકુશની પેઠે તેને પણ

સર્વથા વશ કરે છે. હું મદન છું માટે સર્વ કવિ વિદ્વાનોને વશ કરનાર છું, આવો મદનનો અભિપ્રાય જણાય છે. તે બાણી હરિહર ભટ્ટે હરિહરચરિતં ન જાનાસિ” એમ કહ્યું છે. તેનો ગૂઢ અભિપ્રાય આ કે, મૂળ કામદેવ વાસુદેવનો એક અંશ છે અને શિવજીએ તો તેની દુર્દશાજ કરી હતી. ફરીથી દેહ પામવામાટે શ્રીહરિને શરણે ગયો ત્યારે પ્રદ્યુમ્ન અવતારમાં દેહ યુક્ત થયો. આ વાત ભાગવતના દશમ સ્કંધના ૫૫ માં અધ્યાયમાં

કામસ્તુ વાસુદેવાંશો દગ્ધઃ પ્રામ્હદ્રમન્યુના ।

દેહોપપત્તયે भूयस्तમેव प्रत्यपद्यत ॥

આ એક શ્લોકમાં પણ સંક્ષેપે કહી છે. માટે મદનનું ભેર બે કે બીજા સર્વપર ચાલે તો પણ હરિહર આગળ ચાલવાનું નથી. એકલા હરિ વા હર હોય તો પણ તેનું બીજકુલ ચાલે નહિ, ત્યારે હરિ ને હર એ સાથે મળ્યા હોય ત્યાં તો મદનનું કાંઈ પણ ચાલવાની આશાજ શી?

પછી હરિહરભટ્ટે કવિતા વગેરેમાં તેને જીત્યો હતો. તે ઇતિહાસનો ઉપર લખ્યો શ્લોક પ્રસિદ્ધ છે. તે આ “હૃદયદૂત” ની સમાપ્તિ પછી પણ લખ્યો છે. કવિયે બીજા પણ ગ્રંથો લખેલા સાંભળ્યા છે. જેમ “હરિહરસુભાષિત” વગેરે. એના એક ગ્રંથનું નામ આણુ રાજેન્દ્રલાલ મિત્રની સૂચિમાં પણ લખેલું છે.

આવાં “દૂત” નામનાં કાવ્યો કેટલાએક કવિયોએ કરેલાં થયાં છે. આ જાતનું કાવ્ય પ્રથમ કાલિદાસેજ કરેલું હોય એમ જણાય છે. પૂર્વ કવિકૃત “દૂત” કાવ્ય અદ્યાપિ અમે દીકું નથી. કાલિદાસનું “દૂત” કાવ્ય “મેઘદૂત” નામનું પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં પણ એવો ઇતિહાસ છે કે કુબેરનો નોકર કોઈ યક્ષ કુબેરનો શાપ થવાથી રામગિરિ નામના પર્વતમાં વર્ષપર્યંત રહ્યો હતો. ચાતુર્માસના આરંભમાં ચઢેલા મેઘને બેઠને એકદમ પોતાની પ્રિયાના વિરહાઙ્કાંત થએલા તેણે તેજ મેઘને દૂત માની કુબેરની અલકાપુરીમાં રહેલી પ્રિયાને અનેક પ્રકારનો સરસ અને પોતાની પીડા પ્રકટ જણાવનારો સંદેશ કહેવડાવ્યો છે. અલકાપર્યંત જવામાટે રસ્તો પણ ઉત્સુકતાથી પોતેજ મેઘને બતાવ્યો છે. આ જાતનાં કાવ્યો શ્રીયુત કૃષ્ણચૈતન્યાચાર્યના

અનુયાયી ગોડીઆ લોકોનાં રચેલાં ઘણાં છે. રૂપગોસ્વામીનું રચેલું “હંસદૂત” કાવ્ય છે. તેમાં એવી કથા છે કે જ્યારે શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર મથુરા પધાર્યા ત્યારથીજ શ્રીરાધિકાજી અનેક આવર્તોથી અગાધ ચિંતા નદીમાં નિમગ્ન થયાં હતાં. અત્યંત ખેદાતુર પોતાના ચિંતાને જરા વિનોદ આપવા એક દિવસે સખીસમૂહસહિત શ્રીયમુના તીર ઉપર સહજ ફરવા ગયાં. તેટલામાં તે પુત્રિનના એકાંત સ્થળમાં ઘણા સમયસુધી પરિચયમાં આવેલો પોતાના વિહારનો એક હુંજ મંડપ દીઠો. તેને જોતાંજ તેમાં અનુભવેલો આનંદ સ્મરણમાં આવવાથી પ્રદીપ્ત થએલી વિરહવેદનાએ મૂર્છિત થઇ રેતી ઉપર પડી ગયાં. તે જોઇ ગભરાયલા સખી સમૂહે તરત શીતળ કમળના પત્રરૂપ પંખાથી પવન ઢોળી કાંધકે સાવધાન કરી એક પુષ્પશય્યા ઉપર પોરાડયાં; અને તેઓનેમાટે જળ દેવા જતાં લલિતા સખીએ એક હંસ દીઠો. વિરહવેદનાથી અને પ્રિય સખીના અતિકષ્પથી વિશેષ વ્યથિત લલિતા સખીએ ધીરાં ધીરાં પગલાં ભરી તે હંસને પકડી લીધો અને તેને દૂત માની, મથુરા જઈ શ્રીકૃષ્ણને કહેવાના સંદેશો તે પ્રત્યે કહ્યા તથા મથુરા જવાનો માર્ગ પણ મધ્યપાતી સ્થળોના કાંધક વર્ણનસહિત કહી સંભળાવ્યો. આ કાવ્ય ઘણુંજ મધુર અને લક્ષિતસંભરિત છે. ઘણા વર્ષા પૂર્વે મૂળમાત્ર અશુદ્ધિવાળું છપાયું હતું, પરંતુ હાલ પ્રાયઃ તે દુર્લભ થયું છે. તેમજ “ઉદ્ભવદૂત,” “પદાંકદૂત” “પવનદૂત” વગેરે કાવ્યો આ જાતનાં છે.

આ “હૃદયદૂત” કાવ્યનાં ૧૧૫ શ્લોક છે. તેમાં ૧૧૪ વસંત-તિલકા વૃત્તાના છે અને છેલ્લો એક સગ્ધરા વૃત્તાનો છે. એના પહેલા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે, સર્વ જગત્ના અધિપતિ શ્રીકૃષ્ણનો દેવર્ષિમાં રહેલો કોઇએક દાસ સર્વ વિષયોથી વૈરાગ્ય પામી પોતાના પ્રભુના પાદારવિંદ દર્શનમાટે ઉત્કંઠિત થઇને કોઈ વખતે પોતાના હૃદયને દૂત કરી તેને કર્તવ્ય પ્રયોજનની યોજના કરી આ સમાચાર કહેવા લાગ્યો. આમ કહી પ્રથમ હૃદયને સમજાવી ઘુંટાવનમાં વિહાર કરતા શ્રીરાધિકાસહિત શ્રીકૃષ્ણ પાસે દૂતપણાથી જવાની પ્રાર્થના કરી. અને તેને

જવાનો રસ્તો પ્રથમ પ્રયાગથી આરંભી મધુરાસુધીનો, વચમાં ઉત્તમ ઉત્તમ તીર્થ સ્થળોવાળો બતાવ્યો, અને ઘુંદાવનમાં જઈ શ્રીરાધાકૃષ્ણને ઓળખવામાટે તેઓનું કાંઈ અંગ વર્ણન કરી તેઓને કરવાની પ્રાર્થના કહી સાંભળાવી. આ શ્રીરાધાકૃષ્ણના વર્ણનમાં તથા પ્રાર્થનામાં શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી સંમત શુદ્ધાદ્વૈતપૂર્વક શુદ્ધ નિર્ગુણભક્તિ શ્રીહરિને સર્વસ્વ નિવેદનવાળી સ્પષ્ટ દેખાય છે.

આ કાવ્યનો છેલ્લો શ્લોક આ છે:—

આ પુસ્તકને અંતે આ શ્લોક કહ્યો છે:—

શિક્ષાવિધિઃ પુનરયં તયિ મામકીને
નાગંતુમર્હસિ વિહાય તદંગ્રિસેવામ્ ।
યત્ત્વાનુરક્તમવબુદ્ધ્ય સ માં કદાચિ-
દાકારયેન્નિજપદાંબુજદર્શનાય ॥ ૧૧૪ ॥

હે હૃદય! તને મારી તરફથી શીખામણનો પ્રકાર ફરી ફરીને કહેવાનો એજ છે કે, ત્યાં તેઓની પાસ પહોંચ્યા પછી તેઓના ચરણકમળની સેવા છોડી તું પાછું આવવા યોગ્ય નથી. નિરંતર તારા ત્યાં નિવાસથીજ મારો મતલબ સરશે. તને દૃઢ આસક્ત થએલ જોઈ કદાચિત્ તે શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરી મને પણ તારી સીફારસથી પોતાના ચરણકમળના દર્શન માટે બોલાવી લેશે.

શ્રીઆચાર્યજીની આજ્ઞા છે કે:—

સદા સર્વાત્મના સેવ્યો ભગવાન્ ગોકુલેશ્વરઃ ।
સ્પર્તવ્યો ગોપિકાવૃંદે ક્રીડન્ ઘુંદાવને સ્થિતઃ ॥

ઐશ્વર્યાદિ ગુણપૂર્ણ ગોકુલેશ્વર નિરસાધન અજ્ઞાનોના પણ ઉદ્ધાર કરનારા શ્રીકૃષ્ણની સર્વદા સર્વ પ્રકારે સેવા કરવી અને ઘુંદાવનમાં અનુસ્ય જાઓના સમૂહમાં ક્રીડા કરનાર સ્વરૂપનું તો નિરંતર સ્મરણ કરવું. અર્થાત્ સર્વદા સેવા તો બાળચરિત્ર વગેરેના લાવથીજ કરવી.

સ્મરણ આ કેવળ હૃદયનોજ ધર્મ છે, માટે એ આજ્ઞા ઉપરથી આ કવિએ હૃદયરૂપ દૂતને ઘુંદાવન મોકલવા પ્રયત્ન કર્યો અને અંતે

નિરંતર ત્યાં રહી તેમના ચરણકમળની સેવા કરવા લલામણુ કરી. એટલે નિરંતર સ્મરણુ તો સિદ્ધ થયું. તેમ થવાથી શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરી કદાચિત્ મને અપરોક્ષ દર્શન દેશે એવી આશા બાંધી. આ ઉપરથી ક્લેશપ માનસી ભક્તિ થશે ત્યારે સર્વદા અપરોક્ષ દર્શન થશે આમ સ્પષ્ટ જણાવ્યું. માનસીનું લક્ષણ “સિદ્ધાંતસુકાવલિ” માં એ કહ્યું છે કે “ચેતસ્તત્પ્રવળં સેવા” ચિત્ત સર્વદા ભગવાનમાં પરોવાયેલું રહે—ત્યાંથી કોઈ પણ વખતે જરાબી ચળે નહિ એજ માનસી સેવા. આ કાવ્યનો છેલ્લો શ્લોક આ છે:—

इत्थं संदिश्य दासो हृदयमथ हरेः पादपद्मावलोक-
व्याख्याताशोकताख्याभिलषितपदवीं लाभहेतोर्विसृज्य ।
प्रायेणैतत्प्रीतीक्षारसविवशमतिः केवलं तत्सपर्या
पर्यायारंभपर्याकुल इह विषये नोन्मुखीभावमेति ॥ ११५ ॥

શ્રીહરિનો દાસ પોતાના હૃદયને આ રીતે સમાચાર કહીને શ્રીહરિના પદપદ્મની સર્વદા અપરોક્ષ દર્શનરૂપ અભિલષિત અશોક પદવી-પરમ મુક્તિ-ના લાભમાટે હૃદયને તે તરફ મોકલી ઘણું કરીને એ લાભની વાટ બેતો મનોરથ રસથી પરવશ બુદ્ધિવાળો કેવળ વારં-વાર તેઓની સેવાના સમારંભથી પર્યાકુળ-અવકાશરહિત-થએલો અને અપરોક્ષ સેવા કરવાનો મારો વારો ક્યારે આવશે આમ આકુળ રહેલો આ જગતના વિષયમાં પાછો ઉન્મુખ થતો નથી.

ઉપર લખેલી આત્માર્થ આજ્ઞાના પૂર્વાર્ધમાં સૂચવેલી તનુભ વિત્તભ સેવા માનસીનું સાધન છે, તે તથા “માવો માવનયા સિદ્ધઃ સાધનં નાન્યદિવ્યતે ।” ઇત્યાદિ સ્થળમાં ભગવત્પ્રાપ્તિનું મુખ્ય સાધન જણાવેલી ભગવદ્ભાવના આ શ્લોકોમાં સ્પષ્ટ દેખાડાવી છે.

આમ આ કાવ્યના પૂર્વાપર સર્વાંશનો વિચાર કરતાં શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યસંપ્રદાયને અનુસારી એ કાવ્ય છે એમ સાફ સિદ્ધ થાય છે. આ શ્લોકમાં હરિનો દાસ આમ કહેવાથી અને આરંભના શ્લોકમાં પણ જગદીશ્વરનો દાસ એમ કહેવાથી “હરિહર” એ

પોતાના નામનો પણ પોતે માનેલો અર્થ તે કવિએ સૂચવ્યો હોય આમ જણાય છે. તે અર્થ આ:—

હરતિ પ્રાપયતીતિ હરઃ હરેર્હરો હરિહરઃ ।

હરિનો હર એટલે તેઓની ઇચ્છા પ્રમાણે વસ્તુઓ આમની તેમ લઈ જનારો દાસ.

આ કાવ્યના ૭૭ મા શ્લોકમાં તુલસીની લાંબી કંઠી અને લલાટમાં ગોપીચંદનનાં શંખ ચક્ર વગેરે છાપાનું વર્ણન શ્રદ્ધાપૂર્વક કર્યું છે, તેથી તે કવિ કંઠી વગેરે ધારણ કરનારો સ્પષ્ટ જણાય છે. આથી પણ આ વૈષ્ણવસંપ્રદાયનો હતો એ વાત નિઃસંશય થાય છે.

શ્રીકૃષ્ણ ચૈતન્યાનુયાયી ગોડીઆ વૈષ્ણવોમાં જ્યારે દૂતકાવ્યો છે ત્યારે આપણામાં પણ કાં ન હોય? આ હોંસ પૂરી પાડવા અને મુખ્યતાથી પોતાના હૃદયનો ખરો ભક્તિઉદ્દેશ શ્રીહરિને નિવેદન કરવા હરિહર કવિએ આ કાવ્ય રચ્યું જણાય છે, પરંતુ આવું પ્રાચીન અને નાનું સરખું કાવ્ય પણ શિષ્યકૃત છે માટે આ સંપ્રદાયમાં બીલકુલ પ્રસિદ્ધ રહ્યું નથી. “આર્યસુધમોદય” સલામાં “વૈષ્ણવવિદ્યા” સંબંધી વ્યાખ્યાનોમાં મારા તરફથી જણાવવામાં આવ્યું હતું કે પાછળા કાળમાં આ સંપ્રદાયના ગ્રંથોની ઘણીજ અવ્યવસ્થા થઇ છે. અને શિષ્યકૃત ગ્રંથો તો કેવળ નકામા ગણી નષ્ટ પ્રાયઃ કરી નાંખ્યા છે. તે વાતની આ ગ્રંથપણ એક નિશાની છે.

એક બીજા ભટ્ટજનું કરેલ “મનોદ્વૈત” નામનું કાવ્ય પણ કાંકરો-લીના વર્ણનનું ઘણુંજ નાનું છે તેને તો પ્રસિદ્ધ થવાની આશાજ શી ?

આ ગ્રંથની એકજ પ્રતિ અને તે પણ ઘણી અશુદ્ધ અમારા પ્રીતિપાત્ર શાસ્ત્રી શ્યામજી વાલજીને નાથદ્વારના પુસ્તકસંગ્રહમાંથી ભગવદ્દધ્યાએ હાથ લાગી. તે ઉપરથી શ્રમ કરી ખનતાસુધી શુદ્ધ કરીને એક પ્રતિ તેઓએ લખી લીધી હતી. તે અમને આપી છે, પરંતુ એકજ પ્રતિ ઉપરથી અશુદ્ધ ગ્રંથ મનઃકલ્પિત શુદ્ધ પાઠો કરી કેમ છાપવો આ સંશય રહેતો હતો. તેટલામાં ભગવદ્દધ્યાથી અમારા પુસ્તક સંગ્રહમાં પણ પ્રથમના ચાર શ્લોક રહિત એક પ્રતિ,

૧ મનોદ્વૈત ઇન્દિરેશ ગોકુલસ્થભટ્ટકૃત અત્ર સુદ્રિત ક્યું છે.

પ્રથમ પ્રતિ કરતાં કાંઈ શુદ્ધ મળી આવી. આ બેઉને મેળવતાં કવિ-
કૃત શુદ્ધ પાઠનો નિશ્ચય કરી કવિનું તાત્પર્ય જણાવવા માટે “લાવ-
વિવેક” નામના અતિ સૂક્ષ્મ નવીન વ્યાખ્યાન સહિત આ ગ્રંથ છાપી
પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. એ ગ્રંથ ઘણો રમણીય છે. સંસ્કૃત જાણનારા પોતે તે
વાંચી જોશે અને તે ન જાણનારા પણ સંસ્કૃત સમજનારા પાસે વંચાવી
અર્થ સાંભળશે તો તેઓને ઘણોજ ભગવદ્ભક્તિયુક્ત આનંદ થશે.

મૃત થએલા કવિયોનું, તેઓના કરેલા ગ્રંથોનો પ્રસાર કરવો
આ પુનરુજ્જીવન છે. આ હરિહરભટ્ટનું ઉજ્જીવન કરાવવાનું પુણ્ય
અમારા શ્યામભાઈ લીધેલું છે. જ્યાંસુધી એ કવિના અતિ દિગ્દર્શન
પૂર્વક આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ થયો ન હતો ત્યાંસુધી આ સંપ્રદાયમાં પણ
કોણ જાણતું હતું કે હરિહરભટ્ટ નામનો કોઈ સારો વિદ્વાન કવિ
શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીનો શિષ્ય હતો અને તેના કરેલા ગ્રંથો કયા
પુણ્યામાં કે ઊંદરના દરમાં ભરાઈ રહ્યા છે ?

આ કવિએ કાવ્યના બીજા શ્લોકથી હૃદયને કહેવાનો આરંભ
કર્યો છે તેનો લાવાર્થ એ છે કે:—

હે હૃદય ! શુદ્ધિ અને તું બે મારા સહાયક છો, પરંતુ નવ
બૌદ્ધનના વૈભવથી સ્ત્રી જાતિ શુદ્ધિનો પ્રકાશ લીન થયો છે, તેથી હું
ઘણો અસહાય દીન થયો છું. તારાથી બીજું કોઈપણ ચતુર અને ઉત્તમ
હું જોતો નથી, માટે આ રહસ્ય વાત તારી આગળ નિવેદન કરું છું.
આપણી પાંચ ઇન્દ્રિયો છે, પરંતુ તેતો કેવળ વિષયમાંજ તત્પર થઈ
રહી છે, અને મારા મનસુખાને તરત તોડી પાડવાની તૈયારી કરે છે,
માટે ભલે તેને ન ગમતું હોય તોપણ તું તો સર્વ કરવાને સમર્થ છે. તેવા
સમર્થ તે પોતેજ પૂર્વાપર તર્કથી નક્કી કરી મારો મતલબ સિદ્ધ કરવોજ
જોઈએ. અહો, મોટા ભાઈ, શ્રેષ્ઠતમ હૃદય ! આ કામમાં તનેજ તસ્દી મારે
આપવી જોઈએ. બીજા કોઈથી પણ એ કામ પાર પાડી શકાય તેવું
નથી, કમળોમાં પ્રીતિ, રસસ્રોત્તર સમૂહનીજ થાય છે. ગોખરના
કીડાઓની કદીપણ થતી નથી. ધીર ધીર સમીરથી ઉછળતા શ્રીચંદ્ર-
નાના નીરના છાંટા જે વનમાં તીરભાગ ઉપર તાપ હરનારા પડ્યા

કરે છે, તે વૃંદાવનમાં તને મોકલવા ધાડું છું. જ્યાં સર્વ મનોરથ પૂરનારો શ્રીરાધાકૃષ્ણનો વિહાર નિરંતર શોભે છે. હાલ તારે પ્રવાસ જવાના સમયમાં માર્ગમાં^૧ સન્મુખ સતી શ્રદ્ધા રહેલી છે, તેથી સારા શકુન થાય છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે તારે એકલું જાતું નહિ પડે, પણ શાંતિને સાવધાન સાથે રાખી એક વિવેક ઠેકસુધી તારો સથવારો પૂરાવશે.^૨ તને ચાલવાના સ્વાભાવિક બે રસ્તા તો જાણીતાજ છે. એક વામ^૩ (ડાબી) અને બીજો દક્ષિણ (જમણો). હાલ વામમાર્ગ છોડી દક્ષિણ^૪ માર્ગેજ અહાર નીકળજે. બે વામમાર્ગમાં ચાલીશ તો મદન, મદ, મોહ, મત્સર વગેરે માર્ગમાંના લૂટારાથી અહિતકારી પરાભવ પામીશ. હે ચિત્ત! ચાલવાની શક્તિ તો તારી ઘણી ઉત્તમ છે. તારી ખરી શક્તિ તું તપાસે તો એક પલકવારમાં વિસ્તીર્ણ ચૌદે લોકને ઉઠંઘી જવા તું સમર્થ છે. તોપણ હાલ જવાલાયક બે રસ્તો જરૂરનો જણાય છે તે જાણી લે, પછી મારા તરફના સંદેશા સાંભળજે.

આહીંથી જતાં પ્રથમ તો કાળી કાળી કલિંદ કન્યાની લહેરોસાથે મળેલી શ્રીગંગાનાં દર્શન તને થશે.^૫ જે શ્રીગંગા કાળાં કાળાં વાદળ વચ્ચેથી નીકળતી દુધ તુલ્ય ઉજ્જવળ કલાધારની કલા જેવી જણાય

૧ ચાલવાના રસ્તામાં પતિવ્રતા સૌભાગ્યવતી સામી મળે તો તે શકુન છે. ખરું જોતાં માર્ગ એટલે ભક્તિમાર્ગમાં સતી એટલે સારિવધી શ્રદ્ધા આ વખતે સન્મુખ રહેલી છે, તેથી સારું થવાને પક્કો સંભવ છે.

૨ આ ઠેકાણે હૃદયદ્વંતનો સહાયક એક વિવેકજ એ કવિએ કહ્યો છે તે ઉપરથી આ “હૃદયદ્વંત” ની સહાયતામાટે “ભાવવિવેક” સિદ્ધ કરી આપ્યો છે.

૩ વેદવિરુદ્ધ કેવળ તંત્રનો માર્ગ તે વામમાર્ગ કહેવાય છે. આ માર્ગના સાધનોથી કામ ક્રોધાદિક ઘણા વધે છે.

૪ વેદાનુસારી માર્ગ દક્ષિણ કહેવાય છે.

૫ અયાગને પેલેપાર કાશી તરફ અડેલ ગામ છે, તેની નજીકમાં દેવરખીયા છે, માટે ત્યાંથી વૃંદાવન જતાં સુમાર ૬ એક કોસ ઉપરજ વસત અયાગ મળે છે, તે ઉઠંઘ્યાવિના વૃંદાવન જવાનો બીજો નજીકનો રસ્તોજ નથી.

છે. પ્રયાગ સર્વ તીર્થોના રાજ છે. આ ધોળી અને કાળી બે નદીઓ અનેક તરંગરૂપ વાળવાળાં રાજચિહ્નરૂપ બે ચામર છે. આ મોટા રાજના દર્શનનો લાભ લેતાં તું મને પણ કૃતાર્થ કરી શકીશ.^૧ કારણ કે વેદથી આરંભી સર્વ પ્રાચીન ગ્રંથોમાં પ્રયાગનું મોટું માહાત્મ્ય કહ્યું છે. જે ગંગાજી સ્નાન પાનાદિકથી પવિત્ર કરનાર કલાં છે, તે શ્રીય-ચુનાજીના સમાગમ પછી દર્શનમાત્રથી મહા પાતકને પણ દૂર કરે છે એમ કહ્યું છે. ગંગાચુના ઉતરી તે બંનેના તીરપર અક્ષયવટની તળે તું બે ઘડી વિશ્રામ કરજે. થાકેલા વટેમાર્ગી છાયાવાળાં મોટાં વૃક્ષો તળે વિસામો લે એ પ્રસિદ્ધ છે. શ્રીગંગાચુનાના તરંગોથી શીતળ અને પવિત્ર પવનોથી તારો સર્વ શ્રમ દૂર થશે. પ્રલયકાળમાં એજ વટના પત્રપર પ્રભુએ શયન કરીધું હતું. પ્રલયાર્ણવમાં પરિભ્રમથી પરિશ્રમ પામેલા માર્કંડેયનો પણ શ્રમ આ વટદર્શનથી દૂર થયો હતો. માટે ત્યાં વિશ્રામની જરૂર છે. વિશ્રાંત થયા પછી ત્યાં થોડો વખત બચ તો હરકત નહિ, પરંતુ તે પ્રયાગપુરમાં સળંગનોનો સમાજ સારી શ્રદ્ધાથી બેજે. કેટલાએક શુદ્ધ વૈદિકધર્મવાળા અગ્નિહોત્રાદિ યજ્ઞકર્મ-નિષ્ઠ, મોટા અગ્નિકુંડોમાં હવ્યો હોમી તેના ધૂમની ધારા ધૂમધામથી દેવધામપર્યંત પહોંચાડી ઇંદ્રને પણ આનંદિત કરે છે. જે હોમના ગંધસંબંધી મનુષ્યો પણ ઉત્તમ ગતિનાં પાત્ર થાય છે. વળી બીજા વૈરાગ્યવાન શ્રેષ્ઠ સંન્યાસીઓ પોતાના ત્રિદંડપર પવિત્ર વસ્ત્ર ખંડ બાંધી બાણે મુક્તિપદ જવાની ધ્વજ ફરકાવી ફરતા હોય તેવા છે, તેને પણ બેજે. કાક વગેરે કૂર પક્ષીઓની પણ પવિત્ર વૈદિકોએ આપેલા કાક-બલિ વગેરે લાગ આવાથી એટલી શુદ્ધ બુદ્ધિ ત્યાં થાય છે કે જેથી તેઓપણ અપવિત્ર વસ્તુની વાસના છોડી રહ્યાં છે.

અહો હૃદય ! આ મહારમાઓના દર્શન કર્યા પછી ત્યાંથી તરત ચાલજે. રસ્તામાં કોઇપણ ઠેકાણે જરાબી રોકાણું નહિ. એ મુલકનાં અનેક કૌતુકો છે. બે તેમાં તું લપટાઇશ તો મારો નાશ થશે. કપિલ મુનિના કોપાનલથી દગ્ધ થયેલા સગરસુત ક્ષત્રિયોને ટેકથી તારનાર

૧ શ્રીમદ્ ભાગવતના પ્રથમાધ્યાયમાં કહ્યું છે કે મોટાઓની સેવાથી તથા પવિત્ર તીર્થોના સેવનથી ભગવાનમાં ભક્તિ ઉપજે છે.

શ્રીગંગાનું ફરી રસ્તામાં તને દર્શન થશે. તે ઉતરીશ કે તરત ઉત્તર-સંગવેર? નામનું પવિત્ર પુર પેખીશ. તેના દર્શનથી તને ફરી દૃઢ વૈરાગ્ય અને સ્વીકારેલી વાત પાર પાડવાની હીંમત વધારે થશે. પોતાના પિતાની પ્રતિજ્ઞા પાર પાડનાર અને પરમપ્રિય જનકતનયા અને લક્ષ્મણસહિત શ્રીરામચંદ્રે ઉદ્દંડ પ્રચંડ રાક્ષસોથી ભરેલા દંડકારણ્યમાં જવામાટે તેજ પુરમાં વટક્ષીરથી જટાણુટ બાંધી દૃઢ કર્યો. જો કે જરા વધારે ચાલતું પડશે તોપણ બીજા પાપ પ્રદેશોમાં ન ફરતાં તેજ ગંગાજીને તીરે તીરે તું જજે. ત્યાં સૌકરક્ષેત્ર (સોરમનો ઘાટ^૧) તારી નજરે ચડશે. એ પવિત્ર સ્થળમાં નિયમપૂર્વક દેહ ત્યાગ કરનારા મનુષ્યો ભગવદ્ધામ પામી શકે છે. ત્યાંથી સૂધો બ્રજનો રસ્તો છે. તે રસ્તે જલદીથી જતાં તરત એ પુરી (મથુરા) તારા જોવામાં આવશે કે જે ઠેકાણે શ્રીરામના કનિષ્ઠ બ્રાતા શત્રુઘ્ને અતિ બળવાનુ લવણાસુરનું મસ્તક શ્રીરામે આપેલા અલૌકિક બાણે કરી કંઠ કાપી પાડ્યું હતું. આ (મથુરા પુરીનું કેટલુંએક લાંબુ વર્ણન તે કાવ્યમાં છે, પરંતુ તેમાંના કોઈ કોઈ ભાગોજ અહીં જણાવીએ છીએ. સંપૂર્ણ આનંદ લેવાની ઇચ્છાવાળાઓએ સંસ્કૃત ભાગમાં જોતું.) એ પુરીનાં ઘણાં ઉંચાં ઘરોના કેટલાએક શ્યામરંગનાં શિખરોને મેઘ માનનારા મથુરો તે ઘરોના ઉપરના મજલામાં મોટા મુંદગોપર પડતી થાપીનો અવાજ જ્યારે સાંભળે છે ત્યારે મેઘની ગર્જના માની વગર ચોમાસે નાચવા લાગે છે. એ પુરીનું ઉત્તમ સંગીત સાંભળીને શ્રેષ્ઠ શોભા જોઈ મોટા મોટા મહેલો ઉપર રહેલી ધ્વજાઓ વચ્ચેના રૂપથી પોતાનું મસ્તક ડોળાવતી હોય એમ જણાય છે. એ પુરીનું બાહિરથી દર્શન થાય ત્યારે પ્રથમ પવિત્ર તેની ધૂલી સર્વ અંગોને સ્પર્શ કરે તેમ સાષ્ટાંગ પ્રણામ લક્ષિતપૂર્વક કરી “મોટાં ભાગ્યથી ભગવદ્જન્મ જુમીનાં આજ દર્શન થયાં” આમ લક્ષિતથી પોતાને ધન્ય માની પછીજ તે પુરીમાં પ્રવેશ કરવો. આ પુરી પરમ પવિત્ર છે, પરંતુ

૧ જરાહરૂપ ભગવાનના રોમ વિશેષ પવિત્ર છે. એ રોમમાંથી કુશ અને કાશીના પેદાશ થઈ છે, તેથી તેનું નામ સુરોમા કહેવાય છે. એ સુરોમાનું ક્ષેત્ર સૌરમ અને તેનું અપભ્રંશ સૌરમ.

તેના પ્રત્યેક મોટા મોટા રસ્તાઓમાં ફરવાનો શોખ કરીશ નહિ, નહિ તો ઉદામ^૧ કામ વિલાસનું ધામ વામલૌચના તરુણિયોના સપાટામાં આન્યા પછી તને નીકળવું ઘણુંજ મુશ્કેલ પડશે. (આ ઠેકાણે શૃંગાર વર્ણન અને ત્યાંના વાસીઓના વિલાસનું થોડું એક વર્ણન આપ્યું છે.) તે પુરીમાં તરુણ અને તરુણિયોના પરસ્પર પ્રેમાલાપોનું શ્રવણ કરી યાદ રાખી લેનારા શુક સ્મારિકાઓ દિવસમાં પણ તે જોખ્યા કરે છે. તે લોકોને લગ્નવનાર થઈ પડે છે. તું કદાચિત કહીશ કે, જ્યારે આંતું લાય હોય ત્યારે તે પુરી અંદર જવાનીજ શી જરૂર છે? પરંતુ જવાની તો જરૂર છે. તેના પ્રયોજન કહું છું.

સર્વવ્યાપક શ્રીહરિ પોતાને આચ્છાદિત કરનારી માયાને એક-દેશમાંથી હઠાવી સુંદર ચાર ભુજથી અને શ્રીવત્સલાંછન કૌટુંબમણિ વગેરે ઐશ્વર્ય ચિન્હોથી વિરાજિત જે ઠેકાણે પ્રકટ થયા છે, તે અકલિપત ભગવદ્જન્મસ્થળ, જોઇતો સમય ગાળીને પણ સારી રીતે જોઇશ. તે જન્મસ્થળની પરિક્રમા કરી વારંવાર સાષ્ટાંગ પ્રણામ ભક્તિપૂર્વક કરજે. તે સ્થળમાં એ આશ્ચર્ય છે કે શ્રીકૃષ્ણના અને ભગવદ્ભક્તોના ચરણસંબંધી રજ્જીની રજ (રજોગુણ) ને ધોઈ શુદ્ધ થવાય છે. તે મથુરામાં જેના ગળામાં તુળસી કાષ્ઠની દીર્ઘમાલા ન હોય અને જેના ભુજ લલાટ વગેરેમાં શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ વગેરે છાપાં જોપીચંદનનાં કરેલા ન હોય, શ્રીકેશવના ચરણ કમળમાં જેણે પરમ પ્રેમ ન આંધ્યો હોય, એવા કોણ છે? કાલા આંધળા અથવા પિશાચ યોનિ પામેલાઓમાં પણ ઉપર લખેલા લક્ષણોથી રહિત કોઈપણ નથી. અહો હૃદય! તે પુરીમાં પ્રાયઃ સર્વ ભગવદ્ભક્તોજ વશે છે. લોકો સહેજ સાજ વાતચિત કરતાં વચ્ચમાં પ્રસંગ ભૂલી શ્રીકૃષ્ણનું નામ ઉચ્ચારે છે. સ્વપ્નમાં પણ લોકો ભગવાનનેજ દેખે છે. સાત્ત્વિક, રાજસ, તામસ સર્વ જીવો ત્યાં તો ભગવાનનેજ યથાશક્તિ લાગે છે, દૈવાસુર અને સૃષ્ટિવાલા પણ તેમજ ભક્તિથી કે દ્રેષ લાવથી પણ સર્વ ભગવાનનેજ લાગે છે. શ્રીકૃષ્ણે કુંસવધ પછી જે ઠેકાણે વિશ્રામ લીધો છે, તે સ્થળ હાલ પણ “વિશ્રાંત

ઘાટ આ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તીરમાં ભટકાતી યમુના જળની લહેરો-
માંથી ઉછળતા ઝીણા જળ બિંદુઓથી શીતળ થતા મંદ મંદ વાયુથી
તને પણ ત્યાં વિશ્રાંતિ મળશે. ઘડીભર સ્થિર થઈ રહી રહીશ તો
અપાર કૌતુકો જોવામાં આવશે. શ્રીયમુનાજળ ઉપરથી તો શ્યામ છે,
પણ માંહેથી સુવર્ણ જેવાં વર્ણવાળું હશે કે શું? કારણ કે તેમાં
નિયમાનુસાર નિત્ય સ્નાન કરનારાઓનાં શરીરો ઉપરથી સર્વ લાગમાં
શ્યામ થઈ જાય છે. અને નીચેથી તેનું વસ્ત્ર સુવર્ણના વર્ણવાળું
થાય છે.^૧

જેમ ચંદ્રના કિરણથી ચંદ્રકાંત મણિમાંથી પાણી ઝરે છે, તેમ
કલિદ પર્વતની મોટી મોટી ધન્દ્રનીલ માણીની શિળાઓમાં કોઈપણ
કારણથી પાણી ઝરતું હશે કે શું? જેથી તમાલ તડઓના ગુચ્છ
જેવો શ્યામ શ્રીયમુનાનો પ્રવાહ પ્રકટ થઈ વહે છે. કારણોના ગુણ
કાર્યોમાં આવે છે.

શ્રીયમુનાદર્શનથી આવા આવા વિચારો તને થોડીવાર થશે.
તેટલામાંજ એક ચમત્કાર થશે. ઘન સ્તનભારથી જેના સુકુમાર શરી-
રમાં ઘણો ખેદ જણાય છે અને તેથી મોતીની કણીઓ જેવી પ્રસ્વે-
દની કણીકાઓ ફેલાય છે, આવો સુંદર મૃગલોચનાનો સમૂહ, ઉડતા
વસ્ત્રનો પાલવ સંભાળવામાં જેના કરના મણીકંકણ ગણના ખણખણાટ,
જેનારાઓના મનને મોહિત કરી મૂકે તેવો તરત પ્રકટ થશે. (સ્નાન
વગેરેસાથ શ્રીયમુના તીરપર આવેલો મથુરાપુરીની સુંદરીનો સાથ
તને દેખાશે. એટલુંજ નહિ, પણ મોક્ષપદનો પ્રતિબંધ કરવા અનેક
સિદ્ધિઓ મૂર્તિધારી સારી દિવ્ય નારીના રૂપમાં તારી સમક્ષ હાજર
થશે.) તે સમૂહને મોક્ષનો મુખ્ય અંતરાય માની તેના સપાટામાં
બીલકુલ ન આવતાં અત્યુત્તમ તે તીર્થમાં તું જરૂર જાજે. ત્યાં ઉત્ત-
નપાદ પૃથ્વીપતિના પુત્ર ક્રુવના પાદ પદ્મપરાગથી અતિ ઝીણી સર્વ
રેતી પણ પરમપવિત્ર થઈ રહી છે. (સ્ત્રીઓથી મોક્ષનો અંતરાય થાય
છે આ વાત “ શ્રીભાગવત ” ના ત્રીજા સ્કંધમાં કહી છે.

૧ શ્રીયમુનાસેવનથી સાદૃશ્યસુક્તિ મળે છે. તે સુક્તિવાળાનું શરીર
શ્રીકૃષ્ણ જેવું શ્યામ અને વસ્ત્ર તેના પીતાંબર જેવું પીળું થાય છે.

આ જીવને બીજા કોઈપણ કારણથી એવું બંધન અને એવો મોહ થતો નથી, કે જેવો સ્ત્રીઓના સંગથી અને નિરંતર સ્ત્રીપ્રસંગમાં લંપટ લોકોના પરિચયથી થાય છે. સિદ્ધિઓ મોક્ષમાં અંતરાય કરે છે એ વાત “શ્રી ભાગવત” ના ૧૧ મા સ્કંધના ૧૫ માં ૩૩ માં શ્લોકમાં કહી છે:-

અંતરાયાન્વદંત્યેતા યંજાતો યોગમુત્તમમ્ ।

મયા સંપદ્યમાનસ્ય કાલક્ષણહેતવઃ ॥

આમ છે માટેજ પંચમસ્કંધમાં ઋષભદેવના ચરિત્રમાં કહ્યું છે કે, યોગાભ્યાસના મહિમાથી પરકાય પ્રવેશ વગેરે મોટી મોટી સિદ્ધિઓ પોતાની મેળે હાજર થઈ, પરંતુ ઋષભદેવે તેમાંથી એકનો પણ સ્વીકાર કર્યો નહિ.)

અહો ! સર્વથા ગર્વવાળી અપર માતાની વાણીરૂપ વિષભાણુથી જેવું હૃદય છેદાયું અને દાઝી ઉઠ્યું તેવા એક પાંચ વર્ષના બાલકે વચે પગરાખી ચઢવાના બીલકુલ ગરજ ન ધરતાં અત્યંત ઉંચા પદ ઉપર ચઢી જેથી સ્થિર બેસાય તેવું તીવ્રતર તપ તે સ્થળમાં કર્યું હતું.^૧

આ મથુરાપુરીના દર્શન કરી શ્રીયમુનાપ્રવાહ ઉતરી જરા પૂર્વ દિશા તરફ ચાલી, જો તું ગોકુલ જઈશ તો પ્રસંશાલાયક તારો મોટો ઉપકાર^૨ થશે. ગોકુલ મહાવનની રમણીયતા બેવાલાયક છે. શ્રીકૃષ્ણના બાલચરિત્રનું તે મુખ્ય સ્થાન છે.

માતાએ ઉલુખલમાં^૩ બાંધેલા શ્રીકૃષ્ણ, કુબેરના પુત્રોને નારદ-શાપથી છોડાવવામાટે બે અર્જુન વૃક્ષ વચ્ચે થઈ નીકળી ગયા, જેથી

૧ પાંચ વર્ષના ધ્રુવે યમુનાતીરમાં તપ કરી અત્યંત ઉચું વિષ્ણુપદ મેળવ્યું છે. કે જે સ્થળમાં હાલ પણ તે તારા રૂપ સ્થિર દેખાય છે. અને ભગવદ્ધામમાં જવામાટે વિમાનમાં ચડતી વખતે હાજર થએલા મૂર્તિમાન મૃત્યુના મસ્તકપર પગ મૂકી તેજ મનુષ્યદેહસહિત સંદેહરહિત માનપૂર્વક વિમાનપર ચઢી ગયા.

૨ જવાનું સ્થળ જે જૂંદાવન બતાવ્યું છે, ત્યાં જવામાં વચે ગોકુલ જવાની જરૂર રહેતી નથી. પરભારે જૂંદાવનનો રસ્તો સુધેા અને નજીક છે માટે ઉપકાર. ૩ બાંડણીઆમાં.

તે વૃક્ષો પડી ગયાં. હાથ પણુ તે સ્થલ છે અને ત્યાં ઉગેલા વૃક્ષો પણુ છે તેનું દર્શન લઇશ. (પોતાના લગ્ન નારદનું વાક્ય પાળવા જ્યારે જડ વૃક્ષપર પણુ પરમ કરૂણા શ્રીહરિએ કરી છે ત્યારે તેને શરણે રહેલા તારા ઉપર કાં નહિ કરે. અને વિષયાસક્તિથી તથા મદ્યપાનાદિકથી આવી દુર્દશા થાય છે અને લગવદ્ભક્તો ક્રોધ કરે તો પણુ લલુંજ કરે, આ સર્વ બાબત તે અર્જુન વૃક્ષ ભેતાં એ ચરિત્રના ચિંતનથી તને સમજશે.)

શ્રીકૃષ્ણે પૂતનાના ખોલામાં પોઢી, તેના પ્રાણસહિત પયનું પાન કર્યું, તે પણુ પરમ કરૂણા કરી એમ હું માનું છું. જે ચલ થવાથી વિષદાન કરનારી તે પણુ દુષ્ટ માતાનેલાયક અલૌકિક ગતિ પામી. તે પરમ રસુલ બાલકેલીસ્થળ બાલભાવથી લાલ. અતિ કોમલ હરિચરણકમલોથી ચિન્હિત ગોકુળ મહાવનમાં જો કે કેટલો એક કાલ ઈરવું ઉચિત છે, તો પણુ મુખ્ય ઉદ્દેશ પાર પાડવા ત્યાં વધારે ન રહેતાં વૃંદાવન જજે. ગોકુલ છોડવા પછી થોડાજ વખતમાંજ તે વૃંદાવન આવશે. જેમાં શ્રીહરિના મુરલીનાદથી પ્રાણી માત્ર લગવદ્-રસમાં મત્ત જણાય છે. કોઈ મોટા રાજા રજવાડાને ત્યાં જવું હોય તો પણુ ઉજવવલ અને ઉત્તમ વેશવિના જવાય નહિ. તારામાં કેટલીક મલિનતા સ્વાભાવિક રહે છે. પણુ અખિલ લોક નાયકના ધામમાં તેવા મલિનરૂપે જઈ શકાશેજ નહિ. ગંભીર ભક્તિ નદીમાં ખૂબ ડુબકી મારી નાહીને સર્વ મલિનતા છોડી ઉત્તમ નિર્મલરૂપે ત્યાં જજે. એ વનમાં કોઈપણ વૃક્ષ એવું નથી, કે જેને ફૂલના ગુચ્છા ન હોય. ત્યાં કોઈપણ ફૂલ એવું નથી કે જેમાં ભ્રમર બેઠા ન હોય. કોઈબી ભ્રમર એવો નથી કે જે રસપાનથી મત્ત થઈ ગુંતર કરતો ન હોય. તે વનનો વૈભવ અસાધારણ રમણીય છે. કોમળ કોકિળી કામિનીયા કંઠથી નીકળતાં ફૂફ ફૂફ શબ્દો ઓફેર સુંદર સદા સંભળાય છે. અને મત્ત મયુર જ્યાં ત્યાં નિત્ય નૃત્ય કરતા રહે છે. તે વનની શોભા શી કહેવી? વસંતનું કાર્ય કોયલના શબ્દ અને વર્ષાઋતુનું કાર્ય મયુરનું નૃત્ય આ બંનેના એકદમ વર્ણનથી સર્વ ઋતુના ધર્મ તે અલૌકિક વનમાં સર્વદા રહે છે. એમ જણાવ્યું છે. તેમાં શ્વેત ઉચું અનેક

પીતરંગની પતાકાવાળું મોટાં મયુરપીછેનાં તોરણવાળું મંદિર શ્રીકૃ-
ષ્ણનું ઓળખી દે જે.^૧

તે મંદિરનાં અંગણમાં ખીલેલાં કમળ વૃક્ષની ઉપર સુગંધ લોભથી
અધર ફરતાં ભ્રમરના સમૂહો, તે વૃક્ષોને વૃક્ષ જાતિની રાજપદવી
અર્પણ કરનાર છત્ર જેવા દિશે છે. તે સુવર્ણવર્ણ કદપતરથી ઉત્તર
ભાગમાં શ્રીહરિનું મનોવિનોદ સદન છે. ત્યાં તું શ્રીગિરિવર ધરણના
ચરણકમલનો ચંચરિક (ભ્રમર) બની તું પોતાનું યાચકપણું
સફળ કરજે.

વળી એ ચરણકમલ અર્થીભર—અર્થીઓનું પોષણ કરનાર છે.
ખીલ અર્થમાં જોઈએ તો ધારણ કરનાર પણ થાય. તું ભ્રમર જેવો
અર્થી થઈ તે ચરણરૂપ કમલપર બેસીશ ત્યારે અર્થીનું ધારણ કર-
વાથી પણ અર્થીભાર્તા તે સ્પષ્ટ દેખાશે.

કદાચિત્ તું કહીશ કે ભગવદ્ધામમાં શ્રીહરિએ પોતાના સર્વ
લક્ષ્મીને સમાનરૂપતા આપેલી છે ત્યારે મૂલ્ય શ્રીહરિનું સ્વરૂપ
મારાથી કેમ ઓળખાશે? તો તે ઓળખવાનું સાધન કહું છું. જોકે
અનેક લક્ષ્મીને સમાનરૂપતા આપવામાં આવે છે તોપણ, રૂપ, વય
અને વિભૂષણમાં કાંઈ તારતમ્ય છે, જેમકે ભગવદ્ધામમાં લીલાને
અનુસાર એકજ લક્ષ્મીના અનેક વયો ઇચ્છાત્રમાણે બદલાયા કરે છે.
અને “ગોપાલતાપની” આદિ ઉપનિષદોમાં તથા પુરાણોમાં જે
“ધ્યેય” (ધ્યાન કરવાનું પાત્ર) ભગવત્સ્વરૂપ કહ્યું છે, તેમાં કીશો-
રાકૃતિ એટલે ૧૧ થી લઈ ૧૬ વર્ષની અંદર જેવું સ્વરૂપ કહ્યું છે.
તે ધ્યેય સ્વરૂપમાં ફેરફાર થતો નથી. વસ્ત્રાભરણાદિક અનેક લક્ષ્મીને
શ્રીહરિ પોતાની સાદૃશ્ય આપે છે, પરંતુ શ્રીવત્સાંચન અને કૌસ્તુ-
ભમણિએ ખીલ સ્વરૂપોમાં હોતા નથી. આમ “શ્રીભાગવત” ના
છટ્ટા સ્કંધના નવમા અધ્યાયમાં કહ્યું છે. માટે અહીં અંદરના

૧ અહીં મંદિર કહ્યું તેથી આ વર્ણન નંદગામનું સ્પષ્ટ જણાય છે. નંદ
ગામ એ પણ વૃંદાવનનો એક ભાગ છે. કેટલાએક ગ્રંથોમાં વૃંદાવન રર
કોસનું મોટું કહ્યું છે.

હૃદય! એ રૂપથી, એ વયથી અને એ વિભૂષણોથી તું શ્રીહરિનું મૂળ સ્વરૂપ ઓળખી, તેના ચરણક્રમણ રેણુરૂપ પરમાણુઓનો મિત્ર થાઇશ એટલે તારૂં પણ પરમાણું જેવું રૂપ છે, તેથી તું તે પરમાણુઓમાં મળી ભાઇશ. તે રૂપ, વય અને વિભૂષણ સર્વ કહ્યું તે સાંભળી ધારણુ કર. જેની કાન્તિ ઘણા જનના હારથી ભરેલ અને તેથીજ મંદ ચાલના, વર્ષાકાળના મેઘમંડળ જેવી, શ્યામ અને સુંદર દેખાય અને જે સ્વરૂપમાં વીજળી જેવું ચમકતું પીણું વસ્ત્ર દેખાય; જેનાં નેત્રો વિકાશ પામેલાં મોટાં ક્રમણ જેવાં પ્રસન્ન અને સરસ જણાય, તે સ્વરૂપે નિઃસાધન ગોપવંશના પક્ષપાતી શ્રીહરિને તું ઓળખજે. જેને મદ ફૂટવાની તૈયારી હોય તેઓ જીવન હાથી કોઇ ગંભીર નદીના જળને તરીને તેની પાસેના ઉચા ગિરિપર ચડવામાટે તે પર્વતની મૂળની પૃથ્વીપર જેમ ચઢવા હાગતો હોય તેમ, નદી જેવી, રસમય, નિર્મળ શીતળ—અનેક તરંગવાળી, બાળલાવની દશાને તરીને પર્વત જેવું ઉચું દૃઢ, અનેક રત્નોનો અને રોગોનો આધાર, યૌવનને પામવામાટે તેના અત્યંત આરંભની દશાવાળા સ્વરૂપથી ઘણું કરીને શ્રીહરિ દર્શન દીએ છે. આ ઉપરથી વય જાણવું. મને આમ લાગે છે કે, આ લોકપ્રસિદ્ધ પૂર્ણિમાનું ચંદ્રમંડળ શ્રીહરિના મુખચંદ્ર આગળ ઘણુંજ ફીકું જણાય છે તેથી બ્રહ્માએ તેને નકામું સમજી મારી સૃષ્ટિમાં આવું ખરાબ શા કામનું બીજ સારાં અનેક બનાવતાં મને શું અડચણ છે, આમ વિચારી, તે ચંદ્ર મંડળને મસળી, સર્વ સુંદર શિરોમણી શ્રીહરિના ચરણપર, ચંદ્ર મંડળના સારથી અભિષેક કર્યો હશે, ચરણના ફણાના હાગપરથી તે સારજળ ઢળી, અંગુલીના અગ્ર ઉપર ટપક્યું. તે જળના બિંદુઓનેજ લોકો બન્ને ચરણમાં પાંચ પાંચ નખ સમજે છે. અર્થાત્ ચંદ્રના અંતરસાર જેવા, તેથી ઘણા ઉજ્જવળ, શ્રીહરિના ચરણનખો છે. જેમ હાથીની સુંઢ, તળેથી, પાતળી, ઉપર ઉપરથી જાડી, શ્યામ અને દૃઢ હોય છે અને શ્લેષામાટે સિંહુ-રનાં રંગથી થોડી તે રંગેલી હોય છે, તેવીજ શ્યામ, સ્થૂળ અને કટિમેખલાના સિંદુર જેવા સુંદર, મણિગણોની કાંતિથી સુશોભિત શ્રીહરિની ઉરુ (ચરણ હાગથી લઇને સાથળનો હામ) ધ્યાનથી નિરખ.

જેમ દિવ્ય કમળ માનસવિકાશી એટલે માનસ નામના દેવ સ-
રોવરમાં વિકાશ પામનારૂં હોય છે, તેમ શ્રીહરિનું હૃદયકમળ પણ
માનસવિકાશી એટલે અનેક લક્ષ્મીના મનને વિકાશ કરનારૂં છે. જેમ
કમળને નીચે નાલી, ઝીણા કંટકવાળી હોય છે, તેમજ હૃદયકમળની
નીચે અતિ સૂક્ષ્મ રોમવાળા કાળી રોમાવળી છે પરંતુ કમળનાલ
કર્કશ હોય છે ને આ તેથી કોમળ છે. જેમ કમળની વચ્ચે કણિકા
અને તેને ફરતાં કેશરો હોય છે, તેમ શ્રીહરિના તે હૃદયકમળપર,
કણિકા જેવો કૌસ્તુભમણી અને ચોતરફ કેશરો જેવી તેની કીર્ણપંક્તિ
બિરાજે છે.

શ્રીહરિના સ્વરૂપમાં ઉર ગળસૂંઠાને જીતી લેએ છે, તેમ તેનો
કટિલાગ જીવાન કેસરી સિંહને, વક્ષસ્થળ દૃઢ અને વિસ્તાર્ણુ કમા-
ડને, સ્કંધનો ભાગ તરણુ આખલાના કોઠને, કંઠ કમનીય કંથુને (સું-
દર શંખને) અને નેત્ર નવીન કમળને, અને મુખ પૂર્ણ હરિણાંકને
(ચંદ્રને) જીતી લીએ છે.

ચંદ્રે વિચાર્યું હશે કે, દરમાસે મારો ક્ષય થાય છે; અગ્નિ વગેરે
દેવતાઓ મારી કળા પી જાય છે, તેનો અચાવ મારાથી થઈ શકે તેમ
નથી. તેમ પૂર્ણતા વખતે હરિમુખ મંડળની કાંતિ મને બીલકુલ હલકો
પાડે છે, માટે હું સર્વ સમર્થ શ્રીહરિના મુખમંડળ સાથે મળી એક
થઈ જાઉં તો પૂર્વોક્ત એ કે અડચણો રહે નહિ. આમ ધારી ચંદ્ર
શ્રીહરિના મુખ મંડળમાં લીન થઈ ગયો હશે! જો આમ ન બન્યું
હોય તો મુખમાં દંતસ્વરૂપે બત્રીશ કળાઓ દેખાય છે તે એક ચંદ્રમાં
બત્રીશ કળા કેમ દેખાય? ચંદ્રની તો સોલજ કળા હોય છે! પરંતુ
મુખચંદ્રમાં મળી પ્રસિદ્ધ ચંદ્ર એક થઈ ગયો માટે બનેની મળી
બત્રીશ દેખાય છે. શ્રીહરિના સ્વરૂપની સુંદરતા વર્ણવતાં પાર આવે
તેમ નથી. તું બાઈશ ત્યારે તને અનુભવ થશે કે, આ સુંદરતા કોઈ
પણ રીતે બ્રહ્માદિકની પણ વાણીમાં પૂરેપૂરી સમાય તેવી નથી. માટે

૧ હરિણાંક ક્ષો તેથી ચંદ્રમાં જેમ સ્યામ હરિણ ચિન્હ છે, તેમ
મુખમાં સ્યામ નેત્ર છે. પૂર્ણ ચંદ્ર જેમ અત્યંત ઉજ્જવળ, સતાપહારી, નેત્ર
મુખકારી, અતિ તેજસ્વી હોય છે તેમ મુખ પણ છે.

વિશેષ વર્ણનથી શું? થોડું એક વર્ણન સહજ વિનોદમાટે અને ઓળખવાસાડુ કર્યું, બાકી કરોડો ચંદ્ર અને કરોડો સૂર્ય તે અલૌકિક ક્રાંતિનો દેશ પણ કેમ પામી શકે? અહો ચિત્ત! બાહુપર ફરકતા પીત ઉપરણાથી અને મસ્તકપર શોભતા ઘાટા મોર પીછના મુકુટથી, કપોલપર ચંચળ ચળકતા મણિકુંડળની કાંતિથી, કંઠમાં વનમાળાથી, અને કોમળ કરકમળપર રહેલી હંસી જેવી બંસીથી તું શ્રીહરિને ઓળખી લે જે.^૧ ક્રીડા-સુખના કૌતુકકારી વચનો સાંભળતા અથવા અનન્ય ભક્તો, સખાઓ સાથે ક્રીડા કરતા અથવા પરમ ભક્તોનાં ચરિત્રોનું પોતે ચિંતન કરતા, ભક્તૈવશ શ્રીહરિ, પરમભક્ત મુનિ મયુરોના પીછોને પોતાના મસ્તકપરધારણ કરનાર કૃપા કરી તને એવેજ સ્વરૂપે દર્શન દેશે. કદાચ, એ સ્થળમાં તને ભગવદ્દર્શન ન થાય તો એ શ્રીનંદમંદિરથી થોડી દૂર ચાલી, જેઓમાં શ્રીરાધિકાજીના પિતા વૃષભાનનો નિવાસ છે, તે સુવર્ણશિખરવાળા મેહેલોમાં તપાસ કરવી, શરદકાળના ચેત મેઘો જેવા તે મેહેલોમાં શ્રીરાધિકાજીની સખીઓ ઉજળી વીજળી જેવી શોભે છે. અને તે મેહેલોમાંથી શ્રીહરિ ઉપર કટાક્ષોની વૃષ્ટિ અનેક વખતે થાય છે. તેની નજીકમાં શ્રીરાધિકાજીનો વિહાર કરવાનો બગીચો છે તે ભ્રમરોના ગુંબરથી સહેજ જણાશે. જેમાં સુવર્ણ વર્ણ કેવડાઓની પંક્તિ બીજ અનેક પુષ્પોનો પરાગ પડવાથી પ્રાચીન જેવી જણાય છે. તે બગીચામાં શ્રીરાધિકાજીનો ક્રીડા કરવાનો કૃત્રિમ પર્વત છે. જેની આસપાસ કનક કદલીની સુશોભિત પંક્તિ છે. દિવસમાં થએલા ભગવદ્વિરહરૂપ વ્રતની ભગવત્કેલી^૨ કથારૂપ પારણા કરવા સખી સમૂહ સહિત સાચંકાલે તેઓ પર્વતપર બીરાજે છે. તે પર્વતપર શિખરપર સુખકર સુંદર રત્ન મંડપને ચોતરફ વિવિધ વૃક્ષો છે. ડાળી કોરે અનાયાસથી હાથે તોડી લેવાય તેવાં નમેલાં મોટાં હુસુમકદંબવાળો કંદન છે. તેમજ જમણીકોરે બોલસરીનો તરુણ તરુ છે અને પછાડીના ભાગમાં

૧ ૧ ખરી રીતે જોતાં શ્રી શુકદેવજી એજ પ્રભુના ક્રીડા શુક છે. તેવા વચનો “શ્રી ભાગવત રૂપ અલૌકિક પરમ કૌતુકકારી છે. માટે પ્રેમુ તેહુ શ્રવણુ કરે છે.

૨ ક્રીડા.

કાંચન ચંપો છે. ઇલાદિ સર્વ તરુઓ સર્વદા સુમનોનો^૧ સંચલ કરેજ છે. તું પણ સુમન^૨ રહીશ તો, તારો પણ તે સંચલ કાં નહિ કરે? તે તે સર્વ વૃક્ષોના સૌરભની વેદિકા^૩ રત્નજડિત સુવર્ણમય વેદિકાપર^૪ મહા મૌલ્યશાળી મૃદુલ આસનપર બીરાબેલા શ્રીરાધાનું સેવન કરજે. તે સમયે છએ રિપુના મંડળનું ખંડન પ્રથમથી કરી લેજે.

તેનું સ્વરૂપ સ્વતઃ સિદ્ધ શ્રીહરિરૂપ છે. બ્રહ્માની સૃષ્ટિમાં તેવું સ્વરૂપ કોઈ કાળે થયું નથી અને થશે પણ નહિ. સર્વ ગોપવંશના શિરોમણીરૂપ હું તે સ્વરૂપનેજ માનું છું. જેમાં પુરાણપુરુષનો^૫ પરમ અનુરાગ પલ્લવિત થાય છે. કરીના કુંભસ્થળમાં સુક્રાફળો હોય છે. મને લાગે છે કે તેજ કોઈ કારણસર તેની સુંડને રસ્તે બાહેર નીકળી પડેલા હોય! તેમ સુંડા જેવી ઉરની નીચે ચરણ કમળપર ચમકતા નખરૂપે ઝિજ્ઞાસુતક જેવા જણાય છે.^૬ તે ચરણમાં મહાવંર^૭ લગાડેલી હોય છે. મને એમ જણાય છે કે સર્વ કમળોના ચક્રવર્તી પદ-પર તે પદનો અભિષેક લાક્ષારસરૂપ દિવ્ય જળથી કમળાસને^૮ કર્યો હશે. તેથી માનસમાં^૯ વિહાર કરનાર કલહંસકનો સહવાસ તેઓ કોઈ કાળે પણ છોડતા નથી. તેના ઉદર ઉપર આવેલી ત્રિવલીની ત્રણ આડી રેખાઓ તે તનુમાં બાહ્યને ઠેકાણે તારુણ્યરૂપ પાકાંતર દર્શાવે છે. પ્રથમ પાકવત્ રહેલી બાહ્યાવસ્થાની શૂન્યતા જણાવનાર બિંદુ, નાભીરૂપે બ્રહ્માએ કર્યો હશે. લૌકિક શુદ્ધિથી બેતાં એવું જણાય છે કે શિરીષ કુસુમથી પણ અતિ સુકુમાર તે સ્વરૂપ બાણે બ્રહ્માએ

૧ પુષ્પો. ૨ શુદ્ધમન. ૩ જણાવનારી. ૪ ચોતરી.

૫ ભગવાન અને અત્યંત વૃદ્ધપુરુષ.

૬ સાહિત્યશાસ્ત્રમાં દેવતાનું વર્ણન ચરણથી આરંભી મસ્તકપર્યંત કરણ એમ લખ્યું છે. માટે આજળ કરેલા શ્રીકૃષ્ણ વર્ણનમાં પણ ચરણ નખથી આરંભ હતો અને આ ઠેકાણે પણ ચરણખથીજ આરંભ થયેલો છે. દેવ સિવાય પુરુષો અને સ્ત્રીઓનું વર્ણન કેશથી આરંભી ચરણનખ પર્યંત હોય છે. ૭. અળતો.

૮ બ્રહ્માએ. ૯ માનસ એટલે ભગવન્મન અથવા ભક્તોનું મન. તેમાં વિહાર કરનાર કલહંસક એટલે મધુર શબ્દકારી નુપુર. કમળ પદ્મે માનસ સરોવરમાં વિહાર કરનાર મધુર શબ્દકારી હંસ.

જનાવતાં, આ ભગવન્મનો વિનોદક અલૌકિક વસ્તુ હું પ્રકટ કરું છું
આવા આનંદમાં ભૂલથી અલૌકિક ચાર મહાભૂતથી તે નિર્મિત કર્યું
હશે. પછી યાદ આવ્યું કે આકાશનો તો આમાં ઉપયોગ થયોજ
નહિ, તેથી તેણે આકાશને તનુમધ્ય એટલે કટી ભાગમાં નાંખી દીધું.
અર્થાત્ આકાશ જેવી શૂન્ય, અદૃશ્ય એટલે અતિસૂક્ષ્મ કટી છે.^૧

તે તનુમાં યૌવનરૂપ મહામંત્રનો જપ કરી કામદેવે તે મંત્રની
સિદ્ધિમાટે નાભીરૂપ હંડમાં તિલવૃત્ત હોમ્યું હશે કે શું? જેથી તે
નાભીઉપર કાળી અને લાંબી રોમાવળીરૂપ ધ્મરેખા જણાય છે. તેના
બંને કુચ ગોળાર્ધમાં મદમત્ત કરીના હુંલસ્થળ જેવા અને કાંતિમાં
કાંચન કમળકોશ^૨ જેવા છે, અને કાઠિન્યમાં શેલુષશાખીના ફળ જેવા
છે. આમ ઉપમાનો માત્ર એકેક ધર્મમાં જરા તરા તેની સમાનતા
પામે છે,^૩ પરંતુ પૂરી રીતે સર્વ ધર્મોથી સમાનતા બતાવવામાટે કોઈ-
પણ ઉપમાનજ મળતું નથી. મેઘનું નામ પયોધર અને કુચપણુ પયો-
ધર કહેવાય છે. એ કુચમાં પયોધરપણું^૪ યોગ્ય છે. કંઠાભરણની કિ-
રણુપંક્તિ તેપર વીજળી જેવી ચમકે છે. હારના સારભૂત ઉજ્જવળ
મોટા મોટીઓ શ્વેત બકપંક્તિ જેવાં જણાય છે. મેઘોની માફક પરસ્પર
તેઓ ખૂબ મળેલા છે. અને લાવણ્યની જળવૃષ્ટિ પણુ કરે છે. ઉજ્જવળ
કોમળ કમળ મૃનાલ જેવા તેના બંને બાહુ છે. આ ઉપરથી કુચપર
કાંચન કમળકોશ ભુદ્ધિ વૃદ્ધ બેસે છે. લાવણ્ય સરોવરના મોટા મોટા
જળભિંદુ જેવા બાહુની નીચે પ્રશસ્ત હસ્તના નખો જણાય છે.

મંથન વખતે સમુદ્રમાંથી શંખ અને ચંદ્ર જુદા જુદા જન્મ્યા.
આમ સાંભળ્યું છે; પરંતુ મને લાગે છે કે દિવ્ય શંખ અને તેપર
હિમકર^૫ મંડળ એ બંને સાથે નીકળ્યાં હશે.^૬ જે રૂપ આકૃતિ ઉપ-
રથી તેથી અનેકગણું વધારે કોમળ, ઉજ્જવળ કંઠસહિત તેનું સુખમંડળ
ભગવન્મનરૂપ આઘ્યાએ પ્રકટ કર્યું હશે.

૧. સ્ત્રીઓની કટીની અદૃશ્યતા બતાવવા માટે આકાશની ઉપમા ક-
વિષ્ણો આપે છે. ૨ કળી. ૩ મેઘ.

૪ ચંદ્ર. ૫ કંઠ ને શંખની ઉપમા અપાય છે. શંખ નીચેથી પાતળો
અને ઉપરથી ભડો તથા છેમાં રેખા પડેલી એવા હોય છે તેમજ કંઠમાં પણુ
રેખાય છે. સુખને ચંદ્રની ઉપમા તો સુપ્રસિદ્ધ છે.

તે બ્રહ્માએ અનેક બ્રહ્માંડના પૂર્ણિમા સુધાકરોનો સાર સાર કહાડી તે સુખ પ્રકટ કર્યું હશે. તે વખતે નિસ્સાર સાર તેના અંશે સમુદ્ર વજેરેમાં મુક્ત કર્યો એટલે ફેંકી દીધા તેનાં મોતી થયાં હશે. અને તેથીજ તેનું નામ મુક્તા પડ્યું હશે.^૧

તેનાં સુંદર કાનમાટે જોઇએ તેવું કાંઈપણ ઉપમાન મળી શકતું નથી. માટે તાટક (અકોટી)ના મિથથી ઉપમાનની શૂન્યતા જણાવનાર હુંડળી પૂર્વોક્ત બ્રહ્માએ કરી હશે.

તેની નાસા કનકાકાર તિલકુસુમનું સૌભાગ્ય પૂરેપૂરું ધરાવે છે. તેની ઉપરની બે લકુટી શ્યામ લાંબા તેનાં બે પાંડદાં જેવી લાગે છે.

તેના બત્રીસ દાંતના સ્વરૂપે શરદચંદ્રના રસથી બત્રીશ અક્ષર લખ્યા છે. તેમાં આમ જણાવ્યું હોય કે “આ સ્વરૂપની સમાન ઉપમાન કોઈપણ કાળે કાંઈ થયું નથી અને થશે પણ નહિ.”

મત્ત ખંજનનો મદ લંજન કરનાર નેત્રવતી શ્રીરાધિકાના નેત્રો જોતાં ચિત્તમાં એવો ચમત્કાર ઉત્પન્ન થાય છે કે, કામદેવ મીનધ્વજ છે, માટે તેણે નાસાવંશપર^૨ પોતાના ધ્વજ ચિન્હ ચંચળ નવીન બે મીન ખાંધી રાખ્યા છે કે શું? તેના અધરમાં જે અરુણતાની શોભા છે તે તરુણ અમ્લાન^૩ જપા પુષ્પોમાં અને ઉત્તમ પરવાળાઓમાં તથા પરમ પાકેલા મિષ ફળોમાં તો છેજ નહિ, તેથી તે અધર નિરુપમ છે.

ગાઠ અંધકાર સારનાજ તાર કાઢી જગદીશ્વરે તેના કેશ બનાયા હશે કે શું? જેમાં પેઢેલાં નેત્રો ખીન્નું કાંઈપણ દેખી શકતા નથી.^૪ રત્નની દીકી લલાટમાં લગાડી તેપરની બારીક મૌક્તિકા શિરકેશ વચ્ચે સીમંતમાં^૫ રાખી બંધુજીવના પુષ્પ જેવું લાલ વસ્ત્ર ધારણ કરી શ્રી-લનંદાલ હરિના મનને અમંદ આકર્ષે નંદિ છે.

૧ આ ઉપરથી સુખનું લાવણ્ય જણાય જણાય છે. અત્યુત્તમ મોતી પ્રકાશમાં હથેલી વજેરેમાં તેની ચોફેર જે ચંચળ ચળકાટ દેખાય. તેવા અ-ળકાટનેજ કવિઓ લાવણ્ય કહે છે. ૨ વેલું. ૩ તામ. ૪ અંધકારમાં ખીછ કાંઈપણ વસ્તુ દેખાતી નથી કેશ શોભા જેવા લાગેલાં નેત્રો પણ તે છાંડી ખીન્ન જોવામાં પ્રવર્તે થઈ શકતા નથી. ૫ સંધ્યામાં.

તે ક્રીડાપર્વતમાં અહો, રત્નમાલા ! દર્પણુ^૧ અર્પન કર. અહો, મધુર-
વાણિ પાણિમાં વીણાલે, અહો, તમાલલતા ! તાંબુલ લાવ. અહો, તરલિકા !
તાલવંતો^૨ તરલ કર. અહો, શ્યામા ! શ્યામસુંદરના સમાચાર કહે.
અહો, લગિકા ! મંગળવિલાસ વચનો સંભળાવ. અહો, વિશાખા ! આ-
લશિખાવલને^૩ તાલ દઈ નચાવ. અહો, તારા ! તારા કરકમળોપરથી
કેલી હંસને ઉતાર. અહો, લલિતા ! લલિત કમલિની દલથી છાયા કર.
અહો, ભ્રમરિકા ! રુચિર કુરંગમદનો^૪ લેપ કર. આવા ચકિત હરિલુ-
શિશુ જેવા નેત્રવાળાં સુકુમારી કીર્તિકુમારીની^૫ સખીજનોનાં વચનો
સાંભળીશ. ઘણું કરીને શ્રીહરિને તું ત્યાં જેઈ શકીશ કદાચિત્ તારી
ઉત્સુકતા વધારવામાટે શ્રીનંદરાજકુમાર ત્યાં પણ તને દર્શન ન આપે.
તેમ આનંદસિંધુમાં મગ્ન કરનાર મહા મંગળમૂર્તિ સર્વ આધા હરનારી
શ્રીરાધા^૬ હરિનારી ત્યાં દર્શન ન દીએ તો, હવે જેનું હું વર્ણન કરીશ
તે અતિ મંજુલ^૭ કુંજમાં તેઓના દર્શન મેળવવામાટે તું પૂરી ત્વરા
અને પરાકાષ્ઠા પ્રયત્ન કરજે.

નવીન પલ્લવિત ખાલ તમાલની માલા^૮ ઉલ્લંઘીને કેતકલતાના વનથી
ઉત્તરભાગમાં કલિંદકન્યાના કુલપર^૯ બ્રહ્મભૂળ અનુકૂળ ફૂલવાળો કેસર
તરુ અને અશોક તરુ જેઈશ, દૂર દૂર રહેલા તે બે તરુની વચ્ચે
લવંગલતાથી લલિત મધુર માધવી^{૧૦} મંડળનો મંડપ ઓળખી લેજે.
તેમાં શ્રીરાધાસહિત એકાંત વિહારથી શ્રુત^{૧૧} શ્રીકાંત જરૂર મળશેજ.

તે નિકુંજ લવનના દ્વારપર જઈ આ વાર મંદિર અંદર જઈ
શકાશે કે નહિ ? એ વિચાર દ્વારપાળોસાથે કરી લે જે. પછી વિનીત
વેશથી નમ્ર થઈ તું અંદર જજે.

અહો, જેષ્ઠ અંધુ ! મોટાઓનાં અંતઃપુરોમાં પ્રવેશ સહસા થઈ
શકતો નથી અને કરવો પણ નહિ. અહો ! મહાભાગ્યથી તને આ સમય
મળશે. પરમ ધીર, હે વીર ! શ્રીઅચ્યુતના ચરણકમળ દર્શનાર્થે શુ-
દ્ધપરમ પ્રેમરૂપ ક્ષેમકર ભેટ લીધાવિના જરૂં નહિ. અનન્ય દાસોનો આ

૧ પંખા. ૨ મોરતું બચ્ચું. ૩ કરવૂરીનો. ૪ રાલિકા. ૫ મનોહર.
૬ પંક્તિ. ૭ તીર. ૮ વૃક્ષ. ૯ અમયુક્ત.

ધર્મ છે કે, સર્વસ્વ રક્ષક પોતાના પ્રભુનીપાસે તેઓ પોતાની શક્તિ-માફક ઘણા કાળથી સંચિત કરેલી કાંઈપણ ઉચિત ચીજ ખચીત લઈ જાય છે. વામ લાગમાં વિરાજનાર શ્રીરાધારૂપ કનકવહ્નીથી વેષિત તમાલતરુ જેવા શ્યામ શ્રીહરિ પદપદ્મમાં પરમ પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ કરી તેના ચરણનારેણુકણસાથે મિત્રતાપૂર્વક મળી જઈ સાવધાન થઈ માનપૂર્વક બોલવાનો આરંભ કરજે.

“ અહો, દેવદેવ ! દયાસિંધુ, દીનબંધુ, આપના બંને ચરણકમળના ચિન્હોથી મંડિત, અખંડ અવિનાશી આપદરહિત આ પદમાં અવશ્ય આવનાર કોઈ આપના દાસનો હું દૂત છું. અહો, કરુણાસાગર ! તે દાસે જે વિરૂપિ કરી છે તે હું માન કરું. તે આપ કૃપા કરી થોડા ક્ષણે^૧ શ્રવણ કરશો.” તેણે પ્રાર્થના કરી છે કે:—

“ અહો, શ્રીરાધારમણ ! મહામુનિયોના સમાધિગોચર, ઉપાધિથી અબાધિત કોઈપણ તેવો સરલ સાર પ્રકાર કૃપા કરી મને શીખાનો, જેના આરાધનથી અગાધ લવાળિધનો બાધ સાધન સંપત્તિવિના પણ શ્રાય.”

“ પોતાના ઉદરના એક દેશમાં અખિલ બ્રહ્માંડને રાખનાર અહો, પ્રભુ ! મને જો અસન્માર્ગવર્તી અત્યંત અયોગ્ય બણો તો તેજ મારા ઉત્તર મોટો અનુગ્રહ થશે. પોતાના ઉદરમાં રહેનાર તે વિશ્વથી મને કાઢી નાંખો અને ચરણ રેણુંમાં ભેળવી લૌકિક દેહરહિત કરો.”

“ કદાચિત્ આપ કહેશો કે, અમારી આજ્ઞા વેદ વગેરેમાંથી સાધનો બણી મને પામ. તો અપાર પારાવાર^૨ જેવા સંસારના તારણમાં કર્ણધારરૂપ, હે પ્રભુ ! વેદ, શાસ્ત્ર^૩ ને પુરાણપુરૂષ આપની આજ્ઞા દૃઢતર લક્ષિને સૌથી સરસ સાધન બતાવે છે. તેનો તો લેશ પણ પ્રવેશ મારામાં છેજ નહિ અને થવો પણ દુર્લભ છે. માટે અહો, કરુ-

૧ આ દૂત કાવ્યમાં સંદેશ વધારે હોવો જોઈએ. તથાપિ ટુંકા છે. તેટલું કારણ એ કે ધણેજ લાંબા વ્યર્થ સંદેશ હોય તો મોટા તેટલા કાળરૂપ કરી શ્રવણ કરે વા ન કરે. વળી સર્વજ્ઞ આગળ તો સંક્ષિપ્તમાંજ માર નિવેદિત કરવો જોઈએ. શ્રીઆચાર્યજીએ પણ વિશેષ પ્રાર્થનાની મના કરી છે.

૨ સમુદ્ર. ૩ સ્મૃતિ.

જાકર ! આપની પ્રાપ્તિ મને દુષ્કર જ છે. કદાચિત્ કહેશો કે તારીકને કાંઈપણ સાધન નથી ત્યારે અમો શું કરીએ ? તો, મહારાજ, ભેડે હું પ્રહ્લાદ પ્રભૃતિનીપેઠે પ્રકાશમાન ઉત્તમ આત્મબોધવાળો નથી. તેમ નારદાદિક જેવો આપને અત્યુત્તમ દૃઢ ભાવ બંધથી બાંધી શકું તેવો પણ નથી. તથાપિ અહો, સર્વ દુઃખહારિ ! અનેક કરોડો અપરાધોની સમૃદ્ધિવાળો હું શું અભિમિલથી પણ ઉતરતો છઉં, કે જેથી તે પદવી પણ મને ન મળે ? આપનું નામ ભક્તિપૂર્વક લીધું હોય અથવા ખોટી પ્રતિષ્ઠા, કપટભાટે લીધું હોય, તોપણ તે કામ માત્ર, હે યદુનંદન ! બ્યારે સંપૂર્ણ પાપોને ચૂર્ણ કરે છે, ત્યારે આપના ચરણ આગળ આવવા મને વિલંબકારક કારણ શું બાકી રહ્યું છે ?

કદાચિત્ કહેશો કે, હજી તારા ઘણા જન્મ બાકી છે. તો અહો, સર્વેશ્વર ! જુઓ, આ સોનીસુવર્ણના કંકણ, કુંડળ વિગેરે નાનાપ્રકારના આકાર બનાવી, તેને વેચી પોતાના પુત્રપત્ની પ્રભૃતિ પરિવારનું પ્રતિદિન પોષણ કરે છે. એટલે તેમાટે તેને તેવા હજારો આકારો ઘડવાની વારંવાર જરૂર રહે છે. મારા જેવા ગરીબના જુદા જુદા આકારો-વાળા અનેક દેહ કરવામાં આપનું કાંઈપણ પ્રયોજન જણાતું નથી. ત્યારે વૃથા મારા જેવા દુષ્ટના અનેક દેહો નિર્માણ કરવાનો આટલો અધો આગ્રહ આપને શામાટે ભેધએ ? અહો, નયરા ! એટલે યશ બળથી અપ્રાપ્ય અથવા નીતિને બણનાર પ્રભુ, આ લોકો કોઈ ઘણા યજ્ઞ કરો, કોઈ તપશ્ચર્યા ન તબો, કોઈ અનેક તીર્થોમાં પગતોડ કરો, બીજાઓ પોડસદાન વગેરે દાન આપો. પરંતુ, સર્વના કલેશ ખેંચી કાઢનાર સદાનંદરૂપ હે કૃષ્ણ ! આપના નામનું કીર્તન આખા વિશ્વને સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિનું સાધન થયું છે. ત્યારે નામદ્વારથીજ મારો ઉદ્ધાર કાં ન થાય ?^૧

તથાપિ માફે કોઈ સ્વરૂપ બાણતું ભેધએ. તે શાઓ વાંચી બાણ.

૧ માહં વૈદૈર્નતપસા ન દાનેન ન વૈજ્યથા ।

શક્ત્યર્પણં વિધોઽર્ચનં દૃષ્ટવાનસિમાં યથા ॥ ગીતા. અ. ૧૧, ૫૩
ઈત્યાદિ વાક્યોનો અભિપ્રાય આમાં સમાવ્યો છે.

તો હે જગદીશ ! શાસ્ત્રો પ્રત્યેક ઘણા વિસ્તારવાળાં, એક બીજાં અંડન કરી પરસ્પર મારામાર કરનારાં અને આપ જેની અગમ્ય વસ્તુના નિરૂપણમાં પાછા પડતે છતે પણ શરમવિનાનાં. અહો, પરાતપ સદાનંદરૂપ કૃષ્ણ ! તેઓમાંનું કોઈપણ આપના સ્વરૂપનું નિરૂપણ ખરેખરી અને પૂરેપૂરી રીતે કરી શકતું નથી, માટે તે સર્વ શાસ્ત્રોને હું ઘણી નમ્રતાપૂર્વક હાથ જોડું છું. આપનું ખરૂં સ્વરૂપ જણાવનાર અત્યુત્તમ સાધન તો સર્વસ્વ સમર્પણપૂર્વક આપનામાં અનન્ય ભક્તિજ દેખાય છે. તેથી કૃપા કરી તે ભક્તિ આપો. જેથી તરત આપના દર્શન મળે.”

“અહો, હૃદય ! સર્વ સમર્થ સર્વત્ર આપક પ્રભુ આમળ તારે આટલીજ વિજ્ઞાપિ કરવી. આથી અધિક તો કાંઈપણ કહેવુંજ નહિ. કેમકે એ પ્રભુ તરંગિત અપાર દયાના સમુદ્ર છે અને સર્વ અભિપ્રાય યથાર્થ પોતાની મેળે જાણેજ છે.”

“તું કહીશ કે ત્યાર પછી મારે શું કરવું ? તારા સંદેશાનો કાંઈ જવાબ માગવો કે મુઝે મોઢે પાછું વળી આવવું ? તેનો ઉત્તર એ છે કે, તારે કાંઈ પણ માંગણી કરવી નહિ. મારી તરફથી તને શીખામણ તારા અને મારા બંનેના સારા સાધનમાટે એજ છે કે, સર્વ સંતાપ હરનાર, પરમ સૌરભ ભરનાર, તરુણ કમળ જેવા અરુણ પૂર્ણ કરુણ અશરણુ શરણુ ભવતરણુ હરિચરણુનો પરિચરણુ રસ છોડી તું પાછું આવવા યોગ્ય નથી. નિર્મળ થઈ પ્રેમ પૂર્વક ત્યાં રહીશ તો કદીબી તને તે છોડશે નહિ. તું સ્વતઃ છોડી આવીશ તો ફરી તારી સામું પણ જોશે નહિ. માટે તેઓની સેવા તણ, સર્વથા ક્યાંય પણ જવું નહિ. તેમ કરવાથી તને જે અનિર્વચનીય આનંદ મળશે તે તુંજ અનુભવી શકીશ. બીજાને કહી શકાય તેવો નથી અને મને પણ એથી એ અલભ્ય લાભ થવાનો સાફ સંભવ છે કે, મારા મુખ્ય સંબંધી તને અનુરક્ત પરમ-ભક્ત બાળી તે અપાર કૃપાકૃપાર કદાચિત્ મને પણ પરમ તાપહારક સકલ મુખકર પોતાના અરણુ સરોજની રોજ અખંડ દર્શનમોજમાટે ત્યાં તેડાવી લેશે.”

પૂર્વોક્ત અનન્ય હરિદાસ આમ પોતાના હૃદયને સંદેશો કહી

શ્રીહરિના ચરણ કમળના નિરંતર સાક્ષાત દર્શનરૂપ મુક્તિનું વર્ણન અને માંગણી કરનારો વેદ વગેરેમાં વર્ણવેલી, તે મુક્તિરૂપ અશોકતામ્બ પદવી એટલે “અપરોક્ષાનુભવી સર્વ શોકોને તરી બંધ છે” આમ છાંદોગ્ય આદિ ઉપનિષદોમાં કહેલી પદવી મેળવી લેવામાટે હૃદયદ્વતને શ્રીહરિપદ પ્રત્યે પ્રવૃત્ત કરી તે ફળની વાટ ભેતો અને ફળ સંબંધી અનેક મનોરથોથી થતા આનંદે યરવશ ભુક્ષિ થઈ રહ્યો છે. અને અપરોક્ષ રીતે તેઓની સાક્ષાત્સેવા કરવાનો મારો વારો ક્યારથી શીરૂ થાય છે આ વિચારે ચોક્કસથી આકળો થતો તે દાસ આ જગતના વિષયોમાં તેઓની કૃપાથી જરા પણ ઉન્મુખ થતો નથી. મન ત્યાં મોકલી બાકી પોતાપાસે રહેલા તન, ધન અને ઈદ્રિયોને કેવળ તનુબલ વિતલ સેવામાં સર્વદા સર્વ પ્રકારથી લગાડતો તેજ કાર્યમાં પર્યાકુળ એટલે એપાસથી નિરવકાશ રહેતો સ્વગુરુકૃપાથી યથાશક્તિ વિવેક, ધૈર્ય, આશ્રયને ધરી બેસી રહ્યો છે.

હવે આથી આગળ જેમ પ્રભુની ઈચ્છા હોય તેમ કરવું તેઓનાજ હાથમાં છે માટે નિરંતર શરણલાવના કરી અષ્ટાક્ષર ઉચ્ચારી નિશ્ચિત સાનંદ રહે છે.

મનોદૂતકાવ્ય.



આ કાવ્યના પ્રણેતા મહેશ ઇન્દિરેશ ભટ્ટ છે. ઇન્દિરેશ ગોકુલસ્થ ભટ્ટ હતા. એ પણ વિદ્વાન હતા અને કેટલાક સાંપ્રદાયિક ગ્રંથો એમણે લખ્યા છે. એમના લખેલા ગ્રંથોમાં ગાયત્રીચિવરણ શાસ્ત્રી મન્નલાલે છાપ્યું છે. એ જ ગ્રંથમાં ‘બ્રહ્મવાદમતદીપિકા’ નામના અન્ય સ્વકૃત ગ્રંથનો ઉપન્યાસ કરે છે. આ મનોદૂત કાવ્ય એમને કાલીદાસના મેઘદૂતના ઉપરથી સ્ફૂર્યું હોય એમ સ્પષ્ટ લાગે છે. કાલીદાસનો યુક્ષ જેમ મેઘને દૂત કહીને સ્વપ્રિયાને સંદેશો મોકલે છે, તેમ અહિં ઇન્દિરેશ ભટ્ટ પોતાના મનને દૂત કહીને સ્વપ્રાણપ્રેષ શ્રીમદ્ગોવર્ધન-ચરણને સંદેશો મોકલે છે. જેમ યુક્ષ પોતાના દૂતને અલકાપુરીનો માર્ગ વર્ણનપૂર્વક દર્શાવે છે, તેમ અહિં ઇન્દિરેશ પોતાના મનોદૂતને

શ્રીનાથદ્વારનો માર્ગ દર્શાવે છે. પોતે શ્રીમથુરાજીમાંથી શ્રીચમુનાજીના તટ ઉપર એસીને આ સંદેશો મોકલે છે. પ્રથમ પોતાના મનોદૂતને ગો-પાલપુર-ચતિપુરામાં વિરાજતા સપ્તમ સ્વરૂપ શ્રીમન્મદનંમોહનજીના દર્શન કરવાનું કહે છે. ત્યાર પછી કામવતમાં વિરાજતા પંચમ સ્વરૂપ શ્રીચન્દ્રમાજીના દર્શન ત્યાં જઈ કરવાનું કહે છે. ત્યાંથી જયપુર જઈને શ્રીમદ્ગોકુલનાથજી ચતુર્થ નિધિસ્વરૂપના દર્શન કરવાનું કહે છે. ત્યાંથી પોતાના મનોદૂતને કોટા જઈને શ્રીમન્મથુરેશજીના દર્શનાદિ કરવાને પ્રેરે છે. કોટાથી પોતાના મનને શ્રીકાંકરોલી જઈને ત્યાં ટેકરી ઉપર ઉચ્ચે લવ્ય મંદિરમાં વિરાજતા શ્રીમદ્દ્વારકાધીશના દર્શનાદિ કરવા ઉપ-દેશે છે. કાંકરોલીથી ઇન્દિરેશજી પોતાના મનોદૂતને શ્રીનાથદ્વાર મોકલે છે. ત્યાં પ્રથમ શ્રીનાથદ્વારની વિવિધશોભાનું દર્શન કરવાનું કહીને મેવાડમાં વિરાજતા શ્રીગિરિધરનું લજન કરવાનું કહે છે. ત્યાંજ પછી શ્રીનિઠ્ઠેશપ્રભુના દર્શન કરવાનું પોતાના મનોદૂતને કહે છે. ત્યાર પછી શ્રીમત્પ્રભુચરણના ઠાકુરજી શ્રીનવનીતપ્રિયજી દર્શન પોતાના મનોદૂતને કરાવે છે. ત્યાર પછી શ્રીગોવર્ધનેશજી તથા શ્રીગોવિન્દજી મહારાજ-શ્રીઓના શરણે જવાનું નિજ મનને પ્રેરે છે. શ્રીજન્માષ્ટમી અભિક્ષેપ-દિની શ્રીનાથદ્વારમાં અલૌકિક શોભાનું દર્શન કરવાનું કહે છે. ત્યાં પુરાણ પુરુષોત્તમ શ્રીમદ્ભાગવતસ્વરૂપ શ્રીનાથજીના દર્શન કરી ત્યાંજ સ્થિતિ કરવાનું સ્વમનોદૂતને ઇન્દિરેશ ઉપદેશે છે. શ્રીદ્વારકાધીશના સમીપમાં વિરાજતા શ્રીગુસાંઈજીના ખેલનસ્વરૂપ શ્રીબાલકૃષ્ણજીના સ્મરણ ત્યાંજ કરવાના કહે છે. ત્યાંજ શ્રીમથુરાધીશજીની બાજુમાં શ્રીમજાટવરજીના દર્શન કરવાનું કહે છે. ત્યાં શ્રીનાથજીના મંગલભોગથી શયનપર્ચન્તના દર્શનાદિ કરવાનું કહે છે. શ્રીનાથજીના દર્શનાદિ કરી તત્પ્રસાદથી સાક્ષાત્ મન્મથમન્મથ શ્રીગોવર્ધનધારી પ્રભુના શ્રીચુખના સન્મુખ નિમગ્ન થવાને ઇન્દિરેશ જાદુ સ્વમનોદૂતને પ્રેરીને સ્વદૈત્ય સફલ કરવાનું ઉપદેશી દેશે છે. શ્રીનાથજીની ધ્વજાજીના નિરન્તર દર્શન કરવાનું પણ કરી દે છે.

૧

આ કાવ્યમાંથી સાંપ્રદાયિક ઇતિહાસ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. ઇન્દિ-રેશ જાદુ સ્વતઃ કાઈ નિર્દેશ કરતા નથી, પરન્તુ એમના વર્ણનથી કેટ-

લીક વાતો સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. સમ સ્વરૂપો ક્યાં ક્યાં વિરાજતા હતા તે કહે છે. શ્રીનાથજી, શ્રીનવનીતપ્રિયજી, શ્રીવિકૃલ્લેશજી શ્રીનાથદ્વારમાં વિરાજે છે, શ્રીદ્વારકાધીશજી શ્રીકાંકરોલીમાં, શ્રીગોકુલનાથજી જયપુરમાં, શ્રીચંદ્રમાજી શ્રીકામવનમાં અને શ્રીમદનમોહનજી શ્રીગોપાલપુરમાં શ્રીનાથદ્વારમાં શ્રીગોવર્ધનેશજી મહારાજ ટીકેત હતા તથા એમના લાઈ શ્રીગોવિન્દજી મહારાજ હતા શ્રીગોવર્ધનેશજીનો પ્રાદુર્ભાવ સંવત્ ૧૭૬૩ ના આષાઢ કૃષ્ણ દશમીનો છે અને શ્રીગોવિન્દજીનો ૧૭૬૬ના માર્ગ-શીર્ષના કૃષ્ણ એકાદશીનો છે. અર્થાત્ આ કાવ્ય પણ સંવત્ ૧૮૦૦ ના સમયમાં લગલગ થયું હોય એમ દિશે છે. સમસ્વરૂપની સહસ્રો-જલીલાનો પણ ઉપન્યાસ આ કાવ્યમાં કર્યો છે. શ્રીનટવરજીના દર્શન કરવાનું કહ્યું છે, અને શ્રીબાલકૃષ્ણજીના શ્રીદ્વારકાધીશના સમીપમાં વિરાજે છે એમ સ્મરણ કરવાનું કહ્યું હોવાથી, એમ લાગે છે કે એ સમસ્વરૂપના ઉત્સવમાં શ્રીબાલકૃષ્ણજી સાક્ષાત્ સુરતમાં વિરાજતા અને લાવનાથી ત્યાં શ્રીનાથદ્વારમાં શ્રીદ્વારકાધીશજીના સમીપમાં વિરાજ્યા. અન્ય એક છપ્પનલોગના કાવ્યમાં શ્રીવ્રજરત્નજી મહારાજ શ્રીબાલકૃષ્ણજી સાથે શ્રીનાથદ્વાર પધાર્યા ન હતા એમ કહે છે તેને આ કાવ્યથી પુષ્ટિ મળે છે. આ ઉત્સવ રાત્ર જયસિંહની વિનતિથી થયો હોય એમ પણ લાગે છે.

આ કાવ્યની એક જ પ્રતિ મળી હતી. અને તે પણ ‘પ્રત્યક્ષર સંદિગ્ધ’ એમ એક સાંપ્રદાયિક શાસ્ત્રીને લાગી હતી. આની અન્ય પ્રતિ જામનગરના શ્રીમદનમોહનજીના મંદિરના પુસ્તકસંગ્રહમાં છે. હાલ એ સંગ્રહ શ્રીઅનિરુદ્ધજીના તાબામાં છે. પરંતુ ત્યાંથી એ પ્રતિ અમે સંપાદન કરી શક્યા નથી. યથાશક્તિ યથામતિ આ શોધ્યું છે. નિર્ણય-સાગર પ્રેસના વિદ્વાન શાસ્ત્રી વાસુદેવ લક્ષ્મણ પણસીકરનો આ કાર્યમાં મહુ ઉપકાર થયો છે.

श्रीकृष्णाय नमः ।

मनोदूतम् ।

मठेश-इन्दिरेशभट्टकृतम् ।



कश्चित्कदाचिदुपविश्य मुदात्युदार-
कालिन्द्युपान्तसुरुधीर्मथुरानगर्याम् ॥

संकल्प्य मानसमकल्पितभावहारी
श्रीद्वारदेशदिशि संप्रजिहाय दूतम् ॥ १ ॥

पूर्वं तु तं भगवतो ब्रजमध्ववर्ति-
रूपावलोकनकृते भुवि सन्दिदेश ॥

श्रीवल्लभान्वयिनिधेर्निजहृन्मराल
दूतं प्रभूतगुणतीर्थनिवासपूतम् ॥ २ ॥

इतो ब्रज मनो ब्रजस्फुरदमन्दगोपालके
पुरे मदनमोहनं कलय वेणुसंमोहनम् ॥

प्रियायुगप कृतार्थयत्सुकीर्तनैर्नर्तनै-
र्महोत्सवसुदर्शनैरमृतवर्षणैः खं जनुः ॥ ३ ॥

वेणुं कणन्तं मृदु गोकुलेन्दुं काम्ये स्रवदिव्यसुधाम्बुबिन्दुम् ॥

विलोकयच्छीतलय स्वमेकं श्रीवाल्लभीयान्वयिमोदसेकम् ॥ ४ ॥

दोभ्यां मादनवेषुवादनपरं द्वाभ्यां च कम्बुं गिरिं

श्रीगोवर्धनमुच्चकैर्जयपुरे धृत्वा स्थितं स्वेच्छया ॥

श्रीमद्गोकुलनाथदेवमनिशं पश्य प्रियायुग्मगम्

तत्रोपेत्य विलक्षणाङ्गसुभगं श्रीवाल्लभीनां निधिम् ॥ ५ ॥

श्रीमद्बलमवंश्यसेव्यममलं जाग्रत्कलं निष्कलं
श्रीमच्चारु चतुर्भुजं च मथुराधीशानमालोक्य ॥
कोटाख्यं पुरमेत्य चात्मजननं संपूजय स्वान्त मे
मर्यादापरिपोषितोषबहुलं तत्रत्यराजप्रियम् ॥ ६ ॥

ततो दूराद्भ्रन्तुं त्वरय विमले कार्करपूरे
वृतेभ्योभिः संस्मारितरविसुतांभः परिवहम् ॥
चिरात्तत्तद्देशोपनतमिलितैर्वैष्णवजनैः

समाकीर्णं सिध्यत् सततशुभकामैः सुकृतिभिः ॥ ७ ॥
तत्रोच्चकैः सुन्दरमन्दिरे त्वं श्रीद्वारिकेशस्य मुखेन्दुं वीक्ष्य ॥
चतुर्भुजस्थाननदक्चकोरीपेयं कृतार्थीकुरु तज्जनुः स्वम् ॥ ८ ॥

भो मन्मानसदूत पूततनु तत्तीर्थाभिषेकैरलं
श्रीद्वारं तदुपेक्ष्यथोदयपुरे गोवर्धनेशाश्रयम् ॥
यद्भाग्यैकनिधानराजपतिना संवासितं वासितं
तत्कीर्तिव्रततिप्रसूनसुरमिश्रीभिर्भुवि श्रूयते ॥ ९ ॥

यत्रैत्य चोत्सुकधियः पुरुरूपतीर्थ-
देशान्तरात्सकलगोकुलवासिशिष्याः ॥
धर्मार्थकामवरमुक्तिपुमर्थरूपं
पश्यन्त आत्मजनुरेव कृतार्थयन्ति ॥ १० ॥

पूर्वप्रयागवरकाशिपुराङ्गवङ्ग-
पर्यन्ततः समभिसृत्य नराश्च नार्यः ॥
श्रीदाक्षिणात्यगुरुगुर्जरसूर्यपुर्याः
कार्णाटर्कोककुटकोदधिदेशतश्च ॥ ११ ॥

पाश्चात्यकोटभरुबिन्दुसुदामकाम-
श्रीद्वारिकादिमुलतानलहोरठ्ठात् ॥

कूर्महरिकौबेरदरीवनान्ता-

घत्रापुरात्मसुखमश्रममीणाम् ॥ १२ ॥

मान्ति स्त्रियः कनकचंपकगौरगात्र-

गोवर्धनेशपरिचारणबद्धकक्षाः ॥

यत्र प्रसन्नवदनांबुरुहावलंबि-

लंबालका विशदधीरधुरीणधैर्याः ॥ १३ ॥

द्वार्यैकतो भगवतो मुखचन्द्रबिम्बं

पश्यन्ति यत्र ललना गुरुमट्टकानाम् ॥

प्राग्द्वारतस्तदितरा जनसंघसङ्ग-

पीयूषनिर्वृतधियः पुलकाचिताङ्ग्यः ॥ १४ ॥

उद्गायतीनां विविधैर्विलासैर्मन्दहियां गुर्जरसुन्दरीणाम् ॥

यत्र व्यमुह्यन् भृशमाकलय्य सिंजानमंजीरनिनादवादम् ॥ १५ ॥

यत्रत्यानां जनानां गिरिधरणमुखश्रीविलोकार्थमायुः

सम्यग् व्यत्येति कालः सफलयति परं जन्मभूमौ सुरेष्टम् ॥

वेदो विध्यादिवाचा वशयति न च तान् मन्दिरे धर्मनिष्ठां-

स्तत्रात्युच्चैः पताकां कलयदभिमुखं पश्य गोवर्धनेशम् ॥ १६ ॥

द्रष्टुं वतारसमये व्रज एव कृष्णं

केचित्पुलिन्दजनजातय उद्यता ये ॥

तेषां श्रुतौ सुचरितं स्मरतां च ते तं

मेवाडके गिरिधरं भज राजमानम् ॥ १७ ॥

तत्रैव श्रीद्वार्युपगम्य रम्यं श्रीविठ्ठलेशप्रभुं सुन्दरास्यम् ॥

स्यन्दत्सुधाशीकरमर्यासंगादंगावलोक्य त्वमुपेहि दास्यम् ॥ १८ ॥

तदनु स्पृहयालुशेवधिश्रीनवनीतप्रियमार्यवल्लभानाम् ॥
अवलोकय लोकवेदतत्त्वं प्रियसुप्रेखनखेलनस्वभावम् ॥ १९ ॥

गोवर्धनेश्वरवितीर्णनिजाभिधानं
खानुग्रहाद्विजकुलाब्धिकलानिधानम् ॥
गोस्वामिनं भुवि समस्तगुरुस्वभावं
गोवर्धनेश्वरमुपेहि महानुभावम् ॥ २० ॥

श्रीवल्लभाचार्यजविट्टलेशप्रश्वासने स्थातुमुदारमहम् ॥
कर्तुं च गोवर्धननाथसेवां तथानुगोविन्दमुपेहि जात ॥ २१ ॥

श्रीमद्गोस्वामिवंश्यान्कलयदनुमनः स्वीय सर्वस्वरूप-
श्रीमद्गोवर्धनाधीश्वरपरिचरणाबद्धकक्षान्समक्षम् ॥
श्रीद्वारावत्यधीशादिकविभुविनिवेशार्थमात्ताभियोगा-
नन्यानप्यन्नकूटोत्सवसमयसुखाम्भोधिमग्नं त्वमेधि ॥ २२ ॥
यद्यप्यन्यतमेषु मन्दिरवरेष्वस्ति प्रमूणां महान्
श्रीमानुत्सवसम्प्रमस्तदपि भोः श्रीद्वारि लोकोत्तरः ॥
जन्माष्टम्यचलान्नकूटसुवसन्ताद्युत्सवे यादृगा-
नन्दस्तादृगितो परत्र न मनः श्रीनाथसंदर्शिनाम् ॥ २३ ॥

सप्तस्वरूपैः सहभोज्यलीलं सद्रष्टुमासीद्यतमानचेताः ॥
व्रजे स्वदेशे जयसिंहराजो यं संस्थितस्तं निजतन्त्रमेहि ॥ २४ ॥

गोस्वामिमट्टकुलवामदृशां च यत्र
श्रीनाथदेवमुखदर्शनमागतानाम् ॥
नानाविधाङ्गवरमूषणसिञ्जितेन
नो वेत्ति सुगन्ध इतरः किमपीह लोकः ॥ २५ ॥

श्रीमन्मन्दिरसप्तकाञ्चितविभूनामग्रणीः सुन्दरः

श्रीगोवर्धननाथ एव भगवान्साक्षाद्य आलोकितः ॥

रूपं भागवतं ह्यवेहि तदहो सप्तार्थसंशोभितं

तत्तु स्वान्तरिव स्वयं पुनरितो नैव त्वयागम्यताम् ॥ २६ ॥

श्रीबालकृष्णं धनकान्तिजिष्णुं स्मर्तुं यदि त्वद्भूदयं सतृष्णम् ॥

श्रीद्वारिकेशान्तिकमास्थितं तं स्मर प्रभुं विट्ठलनाथखेलम् ॥ २७ ॥

गृङ्गारितं वस्त्रविमूषणाद्यैः पुरस्कृतानेकविधान्नकूटम् ॥

नीराजितं मौक्तिकरत्नपात्र्या संदृश्यमानं भज मद्भुख्यैः ॥ २८ ॥

नानारसव्यञ्जनशाकपाकपक्क्या वृतं शङ्कुलचक्रगृहम् ॥

श्रीकुङ्कुमाक्तं धवलोदनान्नकूटं च गोवर्धनमानमीक्षे ॥ २९ ॥

सिंहप्रतोलीमुखबद्धतोरणं मन्दिरं नैकवर्णाकृति चित्रभित्तिकम् ॥

पताकया पात्रमिवाभितर्जयजयत्समुद्रोर्ध्वसुपुण्ड्रलोकम् ॥ ३० ॥

पार्श्वे संततशोभितं च मथुराधीशस्य गोस्वामिभिः

सेव्यत्वेन निरूपितं नटवरं माण्डारिकाजीवनम् ॥

ह्रस्वं पश्य हृदंघ्रिवामवपुषं वृन्दावनेन्दुं व्रजे

रत्नं श्रीनवनीतराजितकरं श्रीबालमीयप्रियम् ॥ ३१ ॥

तत्रान्तःकरण त्वयासभगवच्छ्रीमूर्तिषु श्रीमदा-

चार्यैररुद्धतभावितासु सततालोकानतिध्यानतः ॥

दैन्यं मे विनिवेदनीयमुरुधा येनैव तैः संभवे-

च्छ्रीगोवर्धनधारिणि स्फुरितया विज्ञापनं संज्ञया ॥ ३२ ॥

भोभो मानस हंस वच्मि पुरतः संप्रत्यहो ते हितं

स्त्रीयैर्यैरनिवेशतस्तु विभवः पञ्च स्वयं सङ्गताः ॥

यौ द्वौ तौ गिरिधारिपार्श्ववशगौ तत्रैव संराजत-
स्त्वं चैतत्त्वरा निवेदय दृशा तत्संगमोगोत्सवे ॥ ३३ ॥

अन्वाकर्णय झलरीञ्जणञ्जणं तालादिशङ्खस्वनं

वीणाया रणवं मृदङ्गमृदुलं घोषं च घण्टाघनम् ॥

मानं गौरवगुणितं गिरिपतेः पूजासु गोक्रीडनं

स्नान्तालोकय लोकवेदविदितस्यारात्रिचारात्रिकाम् ॥ ३४ ॥

प्रातः प्रातरुपेत्य सुस्मितमुखं गोवर्धनाधीशितुः

पश्य श्रीमदनर्घ्यहीरचिबुकं गण्डस्फुरत्कुण्डलम् ॥

प्रेयस्थारतिरङ्गजागरदशासंशोणकोणेक्षणं

लग्नान्तर्नवनीतमीक्ष्यतिलकं सार्धं कुरु खं मनः ॥ ३५ ॥

रत्नमौक्तिकवितानचन्दिरे भूषितासनवति स्वमन्दिरे ॥

अग्राशपुरुकेलिकन्दुकं पार्श्वखेलनकहेमपात्रिकम् ॥ ३६ ॥

वर्हिणस्तवकरत्नमालिकामौलिमुल्लसितकंचुकम् ॥

कर्णकुण्डलललाटपत्रिकं नासिकामणिविलोलमौक्तिकम् ॥ ३७ ॥

कण्ठशोभिमणिहारबुद्धिकं श्रीभुजाङ्गदसुकंकणोर्मिकम् ॥

किंकिणीकटिमुदङ्घ्रिनूपुरं भावयस्व गिरिधारिणं विभुम् ॥ ३८ ॥

श्रीगृङ्गारितरूपदर्शनमनुश्रीगोपिकावल्लभ-

श्रीभोगेक्षणतः पुरः कुरु मनः श्रीराजभोगेक्षणम् ॥

पश्चात्सात्विकभावतोऽन्नमुरुधा तत्तत्प्रसादागतं

नानाव्यञ्जनमत्र पक्वमचिरादास्वाद्य मिष्टं चर ॥ ३९ ॥

एवं आतरहर्निशं भुवि चर श्रीद्वारि गोस्वामिनां

वैकुण्ठाधिकसौख्यदे पुरवरे पश्य ध्वजामन्वहम् ॥

साक्षान्मन्मथकोटिकोटिसुभगं श्रीमन्मुखं संमुखं

श्रीगोवर्धनधारिणोऽनिमिषितं दृष्ट्वा निमग्नं भव ॥ ४० ॥

निवेद्य सन्देशमिमं पुरस्तयोगोवर्धनोद्धारिणि पञ्चसु त्वम् ॥

कृपानिधिज्ञापित आज्ञया सतां तेषां समाकर्षय मां समीपे ॥ ४१ ॥

तदागतः स्यां सुकृतार्थतामहं मनः समाकर्षक सार्थतां त्वम् ॥

स एव सन्देशहरः समीक्ष्यते नयेन्निजं सन्निधिसन्निधिं यः ॥ ४२ ॥

इति श्रीनाथः स्वं प्रणयि हृदयं दूतमहिनोत्

समादिश्यैकान्ते मधुरमधुरं वाचिकमिदम् ॥

तदेतत्संगम्य प्रभुचरणपार्श्वेस्तु विदितं

तदेतत्संप्रार्थ्य मुहुरिह महत्सु प्रतिदिनम् ॥ ४३ ॥

श्रीगोवर्धननाथः प्रायो मामात्मनामधेय ।

अङ्गीकर्ता दीनं साधनहीनं ममेति मतिः ॥ ४४ ॥

इति श्रीवल्लभपदरजोरञ्जितचेतसा ।

मठेशेनेन्दिरेणेन मनोदूतोऽयमीरितः ॥ ४५ ॥

इति श्रीवल्लभचरणानुचरमठेशेन्दिरेणभट्टेरितमनोदूत-

काव्यं संपूर्णतामगात् ।

॥ श्रीकृष्णो जयति ॥

श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ।
श्रीमद्गृहहरिहरविरचितं

हृदयभूतकाव्यम् ।

कश्चित्कदापि जगतामधिपस्य दासो
निर्वेदमेत्य पुरि देवऋषेर्निषण्णः ।
दूत्ये विभोः पदसरोरुहदर्शनोत्को
युञ्जन्मनो गिरमवोचत योजितार्थाम् ॥ १ ॥

हे चित्त दीनमवधारय मां नवीन-
तारुण्यवैभवविलीनमतिप्रकाशम् ।
त्वत्तो न कंचन परं चतुरं हिताय
जाने तदेतदधुना विनिवेदयामि ॥ २ ॥

पञ्चेन्द्रियाणि विषयैकपरायणानि
नूनं निवारयितुमेव मतं यतन्ते ।
तत्तैरनीहितमपि स्वयमूहयित्वा
हृत्तादृशेन कृपया करणीयमेव ॥ ३ ॥

किंच त्वमेव हृदयेह नियोजनीयं
नान्येन कार्यमिदमार्यतमाभ्युपेयम् ।
हित्वा मधुव्रतकुलानि महोत्सलेषु
ब्रैमा किमुल्लसति गोमयक्रीटकानाम् ॥ ४ ॥

गन्तव्यमस्ति तव धीरसमीरधूत-
 वैवस्वतीसलिलशीकरशीलितान्तम् ।
 वृन्दावनं जयति यत्र सदा विहारः
 श्रीराधिकामधुमुरद्विषतोरुदारः ॥ ५ ॥
 श्रद्धा सती तव यथा पथि वर्तमाना
 सा नाम सूचयति सूचितमङ्गलानि ।
 एकोऽधुना समवधाय शमं विवेको
 मन्ये तथा स्वयमुदेष्यति ते सहायः ॥ ६ ॥
 चेतो निसर्गविदिते तव वर्त्मनी द्वे
 वामं विहाय बहिरेष्यसि दक्षिणेन ।
 नो चेदनङ्गमदमत्सरमोहवाट-
 पाटञ्चरैरमिमवो भविता हिताय ॥ ७ ॥
 चेतश्चतुर्दश जगन्ति निमेषमात्रा-
 दत्येतुमर्हसि महान्त्यपि यद्यपि त्वम् ।
 मार्गं तथापि शृणु ते गमनानुरूप-
 माकर्णयिष्यसि ततो मम वाचिकानि ॥ ८ ॥
 प्रेक्षिष्यसेऽनुपदमेव कलिन्दशैल-
 शैवालिलनीलहरिलग्नमहोर्मिमालाम् ।
 मन्दाकिनीं मुदिरमण्डलनिर्यदिन्दु-
 ज्योत्स्नाविभागपरभागमुपाददानाम् ॥ ९ ॥
 उच्चैः कलिन्दतुहिनाचलचालिताभ्या-
 मेतत्सितासितसरिद्धयचामराभ्याम् ।
 आवीज्यमानमिव तत्र च तीर्थराज-
 मालोक्य मामपि कृतार्थयितासि चेतः ॥ १० ॥

विश्राममक्षयवटक्षितिजन्ममूले

कूले निलिम्पसरितोऽपि कलिन्दजायाः ।

लब्ध्वा मुहूर्तमथ तत्र पुरे विलम्ब-

मालम्ब्य सजनसमाजमुदीक्षितासे ॥ ११ ॥

एके महाध्वरधनंजयधूमधारा-

विर्भावहर्षितशतक्रतवो यजन्ते ।

गन्धेन होमहविषामतिशायिनैव

यत्रामरालयमुपार्जति पामरोऽपि ॥ १२ ॥

केचित्कषायवसनार्धजुषो निबद्ध-

माषाढकोटिभुवि मारुतकम्पिताग्रम् ।

कौपीनकं दधति मुक्तिपदप्रयाण-

निर्माणसूचनकरीमिव वैजयन्तीम् ॥ १३ ॥

यद्वक्ष्वासवरवासनया निवृत्त-

यत्ना निरन्तरममेध्यविचिन्तनेऽपि ।

आतिथ्यसज्जगृहमेधिगृहाङ्गणेषु

हृत् केवलं बलिभुजो बलिमागभाजः ॥ १४ ॥

प्रस्थास्यते तत इतः पुरतो जवेन

कौतूहलेषु न मनागपि मानस स्याः ।

स्वर्वाकृतानिलमहाजवगर्व सोढुं

नायं जनः क्षणविलम्बमपि क्षमेत ॥ १५ ॥

चित्त स्फुरत्कपिलकोपकृशानुदग्ध-

क्षत्रापवर्गपदलाभमहाप्रगल्भाम् ।

मागीरिणीं त्वरितमुत्तरशृङ्गवेर-

नाम्नोपलक्षितमथो पुरभीक्षितासे ॥ १६ ॥

यत्रानुजेन जनकात्मजया च सार्धं
 रामो विगाहितुमुपासितमाश्रयैः ।
 प्राग्दण्डकावनमस्त्रण्डिततातसन्धो
 बन्धौचित्तिमकृत जम्तु जटाटवीनाम् ॥ १७ ॥
 यस्यास्तटान्तपरिशीलितवर्त्मनैव
 त्वं संचरस्व शिवशेखरशैवलिन्याः ।
 क्षेत्रं ततोऽनुसर शौकरमेत्यशोको
 यत्रापहाय वपुरच्युतधाम लोकः ॥ १८ ॥
 पन्थानमेत्य भवति त्वरया प्रयाते
 सा ते पुरा हृदय गोचरतामुपेता ।
 यस्यामपाति बलिनो लव्घणासुरस्य
 सौमित्रिणा शितशरेण शिरः शिरोधेः ॥ १९ ॥
 सौधाग्रशोभिकुरुविन्दपुरन्दराश्म-
 वैडूर्यनिर्गतमयूखपरम्पराभिः ।
 यस्यामुदञ्चति दिगन्तरसंचयेषु
 माहृत्वतीव मुदिरेण विना धनुश्श्रीः ॥ २० ॥
 यस्यामगारनिकराङ्गणकुट्टिमाग्र-
 चन्द्रोपलक्षणमूर्च्छितवाहिनीभिः ।
 स्रोतस्विनीदिनकरान्वयधैजयन्ती
 त्रिस्रोतसः श्रयति संगमजामभिर्याम् ॥ २१ ॥
 यद्व्रित्तिसंघटितरत्नरुचिप्रकाण्डे
 श्रेणीभिरुद्यद्गणोदयविभ्रमेण ।
 आपीनपानसमयप्रतिमानभजः
 संप्रसुवन्त्यसमयेऽपि समांसमीनाः ॥ २२ ॥

उत्तुङ्गमङ्गलमृदङ्गनिनादभङ्गीः
 श्रुत्वा यदीयमणिमन्दिरदेहलीम् ।
 नानतिं चन्द्रकिचयेन किमिन्द्रनील-
 क्रीडाशिलोच्चयशिखाशिखरान्तरेषु ॥ २३ ॥
 यस्याः प्रगेतननिकेतनगीतघोष-
 पानादचेतनतप्तमिदिताभिधानाः ।
 नाधुन्वते किमु शिरांसि चलत्पताका-
 वेष्टेण विस्मयवशादिव केतुदण्डाः ॥ २४ ॥
 प्रासादकोटिघटितातुलहेमकुम्भ-
 संभिन्नदीपकलिकाङ्गुलीलोकयन्तः ।
 स्वप्रेयसीविरहकातरतास्तनिद्राः
 पात्रा निशि ग्रहगणभ्रममुद्वहन्ति ॥ २५ ॥
 कर्पूरकुङ्कुमकुरङ्गमदप्रवाह-
 सौरभ्यमांसलतया मरुतो यदीयाः ।
 प्राक्प्रत्यगुत्तरतदन्यदिगन्तराले
 किं नानुसन्दधति गन्धवहाभिधानम् ॥ २६ ॥
 एके जयन्ति धनदाः शतमन्यवोऽन्ये
 यस्यां परश्चतमिताः समवर्तिनोऽपि ।
 सर्वोऽपि जन्तुरभवत्खलु कृष्णवर्त्मा
 सा वर्ण्यतां क्रयमियं यद्वराजवल्ली ॥ २७ ॥
 सा पश्यतैव भवतेन्द्रियराज धूली-
 धाराविधूसरती भवता भुवि प्राक् ।
 निःपत्य निर्दलितदम्भतया [जम्भयां]
 पश्चात्प्रविश्य हृदयेऽसि निर्व्यूलीकृतम् ॥ २८ ॥

रथ्यासु संचरसि चेदिदमीयकासु
 चेतः पुरा रुचिरबन्धशिला[स्थलीषु] ।
 उद्दामयौवनमदोदुरमाधुरीणां
 हस्ते निपत्य किमु निःक्रमितासि तूर्णम् ॥ २९ ॥
 तामेव याहि न मयाऽहितमीहितं ते
 सैव त्वया शिवपुरी निरधारि धूर्त ।
 बाहौ यदीयमणिकर्णिकयात्तमुद्रो
 माले यया शशिकलातिलकीकृतोसि ॥ ३० ॥
 आशङ्कसे दशनचन्द्रिकया प्रकाशं
 कोलाहलं कलयसि श्वसितोद्गमेऽपि ।
 दूरं पदैस्त्रिचतुरैरपि मन्यसे त्वं
 भावी कथं प्रियसखिप्रथमाभिसारः ॥ ३१ ॥
 एषा लवङ्गलतिका नवमालिकेय-
 मेतत्तमालतरुकाननमेष पन्थाः ।
 धैर्यं विधेहि सविधे समुपैति मुग्धे
 संकेतकेतकनिकेतनमेतदेव ॥ ३२ ॥
 मुक्तावलीमुरसि योजय रत्नकाञ्चीं
 मध्ये कुरु श्रवसि काञ्चनपत्रमेतत् ।
 दोर्भ्यां पुनः परिरमस्व ममाङ्गमङ्ग
 कामोऽसि नाथ हृदयान्न बहिर्गतोऽसि ॥ ३३ ॥
 यस्यामितिप्रभृतिकानि नितान्तमुद्य-
 न्मन्दाक्षसन्नमितमुग्धमुखाम्बुजानाम् ।
 गोपानसीषु निभृतं शुक्सारिकाद्याः
 केलीवचांस्यनुवदन्ति नितम्बिनीनाम् ॥ ३४ ॥

कालं कियन्तमपि तत्र विलम्ब्य चेतो
 जन्मस्थलीं समवलोकयितासि विष्णोः ।
 श्रीवत्सलान्छनभृता हृदयेन देवः
 प्रादुर्बभूव स च यत्र भुजैश्चतुर्भिः ॥ ३५ ॥
 चेतः प्रदक्षिणमुपेत्य निपत्य भूमौ
 मूयस्तरामथ नमस्कुरु दण्डवत्ताम् ।
 यस्यामहो परमभागवतांप्रिजेन
 प्रक्षालयन्ति रजसैव रजोन्वितानाम् ॥ ३६ ॥
 के वा न तत्र तुलसीदलदीर्घमालाः
 के वा न चक्रजलजाङ्कितबाहुमालाः ।
 के वा न केशवपदाम्बुजबद्धभावा
 मूका अपि क्षतदृशोऽप्यथवापि शवाः ॥ ३७ ॥
 के गोत्रविस्मृततोऽपि न कृष्णमाहुः
 स्वप्नेषु के पुनरमुं न विलोकयन्ति ।
 आ दानवप्रसरमासुरमानवौघ-
 मुद्दामभीतिभरतो रतिरीतिभिर्वा ॥ ३८ ॥
 विश्रान्तिमेष्यसि ततो यमुनातरङ्ग-
 संचारशीकरघटाशिशिरायमाणाम् ।
 तामास्थितस्य तव भाविमतिप्रसत्ति-
 संपत्तिं किं बत कुतूहलमूहलक्ष्यम् ॥ ३९ ॥
 प्रायो बहिर्वहति मेचकमेव तोय-
 मन्तः पुनः कनककान्ति कलिन्दपुत्री ।
 उन्मज्जतो यदिह मज्जनमेत्य जन्तो-
 रङ्गं तमालरुचि पीतिमचारु वासः ॥ ४० ॥

चन्द्रोपला इष कलिन्दगिरौन्द्रनीलाः
 किं नु क्षरन्ति यदियं यमुनाविरासीत् ।
 तापिच्छगुच्छरुचिरच्छविरारमन्ते
 कार्येषु करणगुणा हि गुणानुदारान् ॥ ४१ ॥
 एवं विचारयत एव तवाग्रदेशे
 दोर्वल्लिङ्गकृष्णलङ्घनकृत्तिकौतुकेन ।
 आविर्भविष्यति घनस्वनभारखेद-
 म्मखेदसिक्ततनुमुग्धवधूसमूहः ॥ ४२ ॥
 द्रागन्तरायमिव मूर्तमपास्य दूरं
 मुग्धाङ्गनानिवद्भुजं पदं निधेहि ।
 औत्तानपादिपदपद्मसमर्पणेन
 विष्णूतरेणुपरमाणुनि तीर्थरत्ने ॥ ४३ ॥
 यन्नातपस्यदवलिससपत्नमातु-
 र्वाक्शल्यकीलितमना इव राजपोतः ।
 पञ्चाब्द एव हि परं पदमुज्जिनीषु-
 रात्मानमुन्नतमनादृतपादपीठः ॥ ४४ ॥
 वैकर्तनीमथ मरुत्परिवर्तितोर्मि-
 मावर्तगर्भपरिवर्तितमुग्धमीनाम् ।
 उत्तीर्य कंचन शचीपतिदिग्विभाग-
 माक्रम्य चेद्भुजमुपैषि तव स्तवः स्यात् ॥ ४५ ॥
 शापाद्विमोचयितुमैलविलस्य पुत्रौ
 यावन्तरेण निरगादुरमारिकेतुः ।
 सन्दानदामभिरुल्लखलके निषद्ध-
 स्तावर्जनाविद्ध तरु विषयीकुरुष्व ॥ ४६ ॥

कृष्णेन कैतवज्जुषः कृपयैव मन्ये
 स्तन्यं सहासुभिरपीयत पूतनायाः ।
 येनेयमाप विषदानपरापि यत्र
 धात्रीजनोचितमलौकिकमेव लोकम् ॥ ४७ ॥
 तत्रोचितो यदपि चित्तं कियान्विलम्बो
 गोपालकोमलपदाङ्कितमूतले ते ।
 सेवस्व मुग्धमहिलाधरपानलीला-
 सानन्दनन्दतनयाङ्कितलं तथापि ॥ ४८ ॥
 एतद्बृहद्वनवियोगकलार्थ एव
 वृन्दावनं समधिगच्छ तदच्छशीलम् ।
 यन्मत्तचेतनकुलं ब्रजबन्धुवक्त्र-
 विन्यस्तमुग्धमुरलीरवमाधुरीभिः ॥ ४९ ॥
 गम्भीरभक्तिरसशैवलिनीजलेन
 मालिन्यमान्तरमपि त्वमपोह्य दूरम् ।
 वृन्दावनं प्रविश चित्तं तथाविधस्य
 स्थानं प्रभोरनघमुज्ज्वलवेषगम्यम् ॥ ५० ॥
 के वा न तत्र तरवो विकसत्प्रसूना
 जुष्टानि कानि कुसुमानि न वा द्विरैकैः ।
 गुञ्जन्ति के न मधुपा मधुपानमत्ता-
 स्तत्तादृशं वनमनन्यसमानमेव ॥ ५१ ॥
 अत्रस्तकोकिलवधुकुलकण्ठनाल-
 निर्यत्कुहूरुतकरम्भितदिग्विभागे ।
 उत्तालताण्डवितमत्तशिखण्डियूनि
 तस्मिन्वने कथय किं न मनो मनोज्ञम् ॥ ५२ ॥

तत्राय संयमितपीतपताकमुच्चै-
 रानद्धतोरणमतुच्छमयूरपिच्छैः ।
 जानीहि मन्दिरमिदं खलु नन्दसूनो-
 र्यन्मन्दरेण गिरिणा नियतोपमानम् ॥ ५३ ॥
 यद्धारि मत्तकलहंसकुटुम्बिनीनां
 साकूतकूजितभरैरनुशीलितायाम् ।
 ह्रीसन्नतमु किमपि स्मयमानवक्त्रा
 गोप्यः प्रयान्ति रतिकेलिमनुस्मरन्त्यः ॥ ५४ ॥
 वृन्देन नन्दगृहिणीपरिचारिकाणा-
 ममध्यमानजलमन्थसमुत्थनादैः ।
 मन्याचलक्षुमितदुग्धपयोधिमध्य-
 कल्लोलताण्डवमुदाहरतीह लोकः ॥ ५५ ॥
 यस्याङ्गणोद्धतकदम्बतरुप्रसून-
 सौरभ्यसंभ्रमभरादुपरि भ्रमन्तः ।
 छत्रश्रियं वियति बिभ्रति पादपाना-
 मन्नाधिपत्यमिव रोपयितुं द्विरैफाः ॥ ५६ ॥
 जागर्ति काञ्चनमयं तरुमुत्तरेण
 तच्चित्तं केलिभवनं यदुनन्दनस्य ।
 तत्रैतदीयचरणाम्बुजचञ्चरीकी-
 भूय त्वमर्थिवरतां सफलीकुरुष्व ॥ ५७ ॥
 रूपेण येन वयसा च विमूषणेन
 येनान्तरिन्द्रियजवादवगत्य कृष्णम् ।
 तत्पादपङ्कजरजःपरमाणुसख्य-
 माख्यापयिष्यसि समाकलयाशु तत्तत् ॥ ५८ ॥

उद्गच्छदम्बुमरमन्थरवारिवाह-

श्रेणीविजित्वरतनुस्तडिदम्बरश्रीः ।

यः स्याद्विनिद्रसरसीरुहसोदराक्षो

लक्ष्यस्त्वया स खलु बल्लववंशबन्धुः ॥ ५९ ॥

उल्लङ्घ्य वारणयुवातिगभीरमम्भो

नादेयमद्रिमिव यौवनमारुरुक्षुः ।

उत्तीर्णशैशवदशापरिणाम एष

पर्यन्तमूमिपरिशीलनमातनोति ॥ ६० ॥

वेधास्तदीयमुखनिन्दितमिन्दुबिम्बं

संचूर्ण्य तच्चरणपल्लवमभ्यषिञ्चत् ।

तद्विन्दवः स्खलितशम्बलितास्तदग्रे

संचारयन्ति नखपञ्चकदम्भमुच्चैः ॥ ६१ ॥

व्यासर्पिसारसनशोणमणिप्रभाभिः

सिन्दूरितेव करिणस्तरुणस्य शुण्डा ।

सुस्निग्धमुग्धमृगनामिसनाभिकान्ति-

स्तस्योरुदण्डयुगली परिशीलनीया ॥ ६२ ॥

एतस्य मानस विकासिनि हृत्सरोजे

रोमावलीकपटकोमलनालदण्डे ।

अव्यस्तकौस्तुभमणिद्युतिचक्रवालं

किञ्चल्कपुञ्ज इव मञ्जुलतामुपैति ॥ ६३ ॥

मध्येन केसरियुवांसभुवा महोक्षः

शुण्डोरुणा घनकपाटमुरस्थलेन ।

कण्ठेन कम्बुरुचिमम्बुजमीक्षणेन

जिग्ये मुखेन हरिणा हरिणध्वजोपि ॥ ६४ ॥

चन्द्रो निजावयवदोषमवेक्ष्य भीत-

स्तद्वक्त्रशीतमहसो निरलीयतान्तः ।

नो चेत्कथं दशनपङ्क्तिमिषादमुष्मिन्

द्वात्रिंश[दर्धितकलाः] कलयन्ति [नूनम्] ॥ ६५ ॥

दोर्मूलसंमिलितपीतदुकूलभासा

सान्द्रेण शेखरजुषा शिखिचन्द्रकेण ।

गण्डस्थलप्रविचलन्मणिकुण्डलेन

जानीहि चित्त वनमालिनमात्तवेणुम् ॥ ६६ ॥

शृण्वन्सकेलिशुककौतुकजल्पितानि

क्रीडाविलासकुशलैरथ बलवैर्वा ।

संचिन्तयन्ब्रजवधूजनचेष्टितं वा

त्वद्गोचरीभवितुमर्हति बर्हमौलिः ॥ ६७ ॥

न स्यात्कदाचिदिह चेदरविन्दनाभो

गत्वा कियन्त्यपि पदानि ततो जवेन ।

हर्म्येषु संचर हिरण्मयशेखरेषु

यान्यध्यशेत वृषभानुरुदारशीलः ॥ ६८ ॥

जीमूतदामपरिणामविजित्वरेषु

विद्युलता इव शतं कलधौतभासः ।

येषु स्फुरन्ति वृषभानुसुतावयसा-

[संधा] दुहेति(?) विकटा च कटाक्षवृष्टिः ॥ ६९ ॥

तत्प्रान्तवर्ति परिशीलय लीलयैव

चेतः प्रमद्वनमलिब्रजगुञ्जितेन ।

प्राचीनतां व्रजति कांचन केतकीनां

यस्यावलीकुसुमधूलिविधूसरश्रीः ॥ ७० ॥

तत्रास्ति केलिशिखरी वृषभानुजायाः
 पर्यन्तहेमकदलीतसुवेष्टरम्यः ।
 साकं सखीभिरधितिष्ठति वासरान्ते
 कान्तेन मन्मथकथापथकौतुकेन ॥ ७१ ॥
 एतस्य भाति करलभ्यलसत्प्रसूनो
 वामे कदम्बविठपी बकुलीऽन्यतश्च ।
 पश्चात्परिस्फुरति काञ्चनचम्पकोऽपि
 नागोऽपि किं सुमनसां प्रसरः सदा तैः ॥ ७२ ॥
 रत्नौघनिर्मितहिरण्मयवेदिकायां
 तत्तत्प्रसूनभरसौरभवेदिकायाम् ।
 राधां परार्ध्यपरमास्तरणे निषण्णां
 सेवस्व नाशय भरं द्विषतां च षण्णाम् ॥ ७३ ॥
 जानामि बल्लवकुलैकललामभूता
 चेतो विधेरियमभूतचरीव सृष्टिः ।
 पुंसोऽपि यत्र परमोऽतिपुरातनस्य
 लीलातनोरहह पल्लवितोऽनुरागः ॥ ७४ ॥
 मुक्तामनोजकरिकुम्भगतास्तदूरु-
 शुण्डापथेन किल निर्गलिताः कियन्त्यः ।
 ता एव तच्चरणपुष्करभागलम्भा
 निर्धारिता नखमिषाद्दृषभानुजायाः ॥ ७५ ॥
 यस्याः पदे सरसिजन्मपदेऽभिषिक्ते
 सिक्तेव यावक्त्रसैरिव वेधसैव ।
 व्यामुञ्चतोऽत्र सहवासमलौकिकाभ्या-
 मेते हि मानस लसत्कलहंसकाम्याम् ॥ ७६ ॥

तस्यास्तदूरुयुगली कलधौतरम्भा-
 संभावनामुपदिशत्यसकृज्जनानाम्
 उद्यत्तदीयदलदीर्घशलाकयैव
 रोमावलीलतिकया यदभूयतोच्चैः ॥ ७७ ॥
 यो मेखलां समुपनहति रत्नगर्भा
 येनाम्बरं निरवकाशमिवावभाति ।
 सा नौचिती किमु यदत्र नितम्बविम्बे
 चामीकराचलरुचिर्निरचायि तस्याः ॥ ७८ ॥
 विस्तारशालिनि घने जघनस्थलेऽस्या
 नीवीविनिर्मितिरनूनविदग्धतायाः ।
 लाक्षारसच्छुरितकोमलतालपत्र-
 संकोचकालसुषमामुपमानमेति ॥ ७९ ॥
 रेखाभिरेव तिसृभिस्त्रिवलीमिषेण
 तारुण्यभावमरविन्दविलोचनायाः ।
 निश्चित्य पङ्कजभवेन किमु व्यधायि
 नाभीनिभादपि न शैशवशून्यचिन्दुः ॥ ८० ॥
 शङ्के शिरीषसुकुमारतराङ्गयष्टे-
 रङ्गं समारभत भूतचतुष्टयेन ।
 वेधा विलग्नमपहाय विहायसेन
 तत्केवलेन पुनरारचयांचकार ॥ ८१ ॥
 नाभीसरोवरमगाधयतोऽजगाहे
 पङ्को नु काञ्चनमयो नवयौवनेन ।
 तत्पार्श्वप्रविधयोरसि राधिकाया
 न्यस्तो हि स स्तनतटभ्रममातनोति ॥ ८२ ॥

संजप्य यौवनमहामनुमस्य सिद्धै
 क्षामेण शैशवतिलानपि ह्रूयतासाः ।
 यन्नाभिकुण्डकुहरे तत एव मंन्ये
 रोमावलीकपटधूमलताविरासीत् ॥ ८३ ॥
 वृत्तौ मदद्विरदकुम्भतटाविवासा
 जाम्बूनदाम्बुजपुटाविव दर्शनीयौ ।
 शैलूषशाखिफलवत्कठिनावुरोजौ
 नैकत्र साम्यमनयोरनुमीयतेऽपि ॥ ८४ ॥
 त्रैवेयरत्नकिरणोदितवैद्युतश्री-
 र्मुक्ताकलापकपटेन मिलद्वलाकः ।
 लावण्यवृष्टिभरमातनुतां कथं वा
 संबाधबन्धुरतया न पयोधरोऽस्याः ॥ ८५ ॥
 बाहू मृणालरचितानुचितैव ताव-
 द्भ्याकोशकोकनदबुद्धिरुदेति पाण्योः ।
 लावण्यपल्लवपयःपृषतानताङ्ग्या
 लम्बा यदङ्गुलिदलेषु नखच्छलेन ॥ ८६ ॥
 दुग्धान्धिमन्थनविधौ सह कम्बुनैव
 किं प्रादुरास तरुणस्तुहिनांशुमाली ।
 यत्तादृशेन मुखमद्भुतकण्ठनालं
 तेन व्यधत्त विधिरुत्पललोचनायाः ॥ ८७ ॥
 राकातुषारकरमण्डलसारभाग-
 मादाय निर्मितवता मुखमुत्पलाक्ष्याः ।
 मुक्ताः क्वचित्क्वचिदसारतया तदंश
 यद्वेधसा जगति ते तत एव मुक्ताः ॥ ८८ ॥

कर्णौ दलत्कनककेतकजित्वराङ्ग्या
 मूलं गतौ निरूपमानकथापथानाम् ।
 इत्याकलय्य किमु कुण्डलनां विधाता
 ताटङ्कनिर्मितिमिषादुररीचकार ॥ ८९ ॥
 नासा समुलसति हेमतिलप्रसून-
 सौभाग्यविभ्रमभरप्रममावहन्ती ।
 रेखा भ्रुवोरपि सरोजदलायताक्ष्या-
 स्तन्मूलपत्रयुगलीव चमत्करोति ॥ ९० ॥
 निर्माय पूर्णशरदिन्दुसुधारसेन
 द्वात्रिंशदक्षरमयीमिव पद्ममुद्राम् ।
 आद्येयमद्भुतविनिर्मितिरित्युवाच
 धाता किमुत्पलदृशो दशनच्छलेन ॥ ९१ ॥
 आमत्तखञ्जनमहामदभञ्जनाक्ष्या-
 श्वेतश्चमत्कृतिमहोत्सवमातनोति ।
 चक्षुर्द्वयं ध्वजतया मदनेन नासा-
 वंशेन वा नभसि मीनयुगं निबद्धम् ॥ ९२ ॥
 उन्निद्रविद्रुमलतासु न तादृशी श्री-
 रम्भाननूतनजपाकुसुमेषु नैव ।
 नो वा विपाकभरशालिनि बिम्बखण्डे
 जनीमहे निरूपमोऽधरपल्लवोऽस्याः ॥ ९३ ॥
 किं निर्मितास्तिभिरतन्तुभरेण केशा
 निर्माणकौशलविदा जगदीश्वरेण ।
 यस्याः पदेषु सुभृशं विनिवेशितानि
 पश्यन्ति किञ्चन परं न विलोचनानि ॥ ९४ ॥

रत्नाञ्छविद्धमलिके तिलकं निबध्य
 सीमन्तसीमनि च मौक्तिकदाम राधा ।
 सा बिभ्रती वसनमल्पितबन्धुजीवं
 पृष्टा करोति मुदितं ब्रजबन्धुजीवम् ॥ ९५ ॥
 तत्राबले मुकुरमानय रत्नमाले
 पाणौ पुनर्मधुरवाणि गृहाण वीणाम् ।
 ताम्बूलमर्पय तमाललतेन ताल-
 वृन्तानिलं तरलिके भवती करोतु ॥ ९६ ॥
 श्यामे निशामय कथां ब्रजवल्लभस्य
 शृङ्गे तरङ्गय विलासवचोमृतानि ।
 तालेन ताण्डवय केकिशिशुं विशाखे
 तारेऽवतारय करादिह केलिहंसम् ॥ ९७ ॥
 छायां विधेहि ललिते नलिनीदलेन
 संभावय भ्रमरिके मृगनाभिलेपम् ।
 इत्यादिकानि चकितैणकिशोरदृष्टे-
 राकर्णयिष्यसि सखीजनभाषितानि ॥ ९८ ॥

(त्रिभिः कुलकम् ।)

तत्रापि नन्दतनयं तमविन्दमान-
 मानन्दसान्द्रमनिरीक्ष्य च राधिकां ताम् ।
 चित्त त्वरस्व च यतस्व च वक्ष्यमाण-
 मालोक्तुं नवनिकुञ्जमतीव मञ्जु ॥ ९९ ॥
 प्रत्यग्रपल्लवितबालतमालवीथी-
 मुलङ्घ्य केतकलतावनमुत्तरेण ।

कूले कलिन्ददुहितुः प्रतिबद्धमूलं
 द्रष्टासि केसरमशोकमनोकहं च ॥ १०० ॥
 तावन्तरेण च लवङ्गलतावनद्धं
 तन्माधवीमधुरमण्डपमित्यवेहि ।
 तस्मिन्विधाय सह राधिकया विहार-
 मानन्दमन्थरहृदा हरिणाङ्ग भाव्यम् ॥ १०१ ॥
 गत्वा निकुञ्जमवनं भव नन्दसूनो-
 स्तद्धारि दर्शनसुखावसरप्रतीक्षि ।
 तत्त्वं ततः प्रविश चित्त विनीतवेषं
 नान्तःपुरं हि सहसोचितमार्यं गन्तुम् ॥ १०२ ॥
 प्रेमोपदामनुपनीय न तत्र धीर
 गन्तव्यमच्युतपदाब्जतलोपलब्धै ।
 दासो हि किञ्चन सुसंचितमेव वस्तु
 गृह्णन्करेण निजमीश्वरमभ्युपैति ॥ १०३ ॥
 श्रीराधया सुभगशीलितसव्यभाग-
 मासेव्य तं हृदय नन्दकुमारमारात् ।
 प्रागेव तच्चरणरेणुसमानशील-
 मुन्मीलय त्वमिति वक्तुमुपारभस्व ॥ १०४ ॥
 दूतोस्मि देव भवदीयपदारविन्द-
 द्वन्द्वाङ्कितं पदमनश्चरमीयुषोऽहम् ।
 आकर्णयाशु करुणालय गायतो मे
 विज्ञप्तिमस्य खलु यामयमाह दासः ॥ १०५ ॥
 श्रीराधिकाशरण मामनुपाधिसङ्गं
 तच्छाधि किञ्चन समाधि यथानुवर्ति ।

आराधितेन खलु येन भवाधिमुद्रा
सा बाधिता भवति दूरमबाधितापि ॥ १०६ ॥

जानासि वेदपथि मां जलदैकदेश-
विन्यस्तविश्व तदयं मदनुग्रहः स्यात् ।
निःसारयन्बहिरितस्त्वमिमं जनं चे-
दङ्गैर्नियोजयसि पादतले निधाय ॥ १०७ ॥

प्रह्लादवन्न यदपि स्फुरदात्मबोधो
नैवास्मि नारद इव त्वयि बद्धभावः ।
हन्ताऽपराधशतसंकुलितं तथापि
किं मामजामिलपदेन समं करोषि ॥ १०८ ॥

नाग्नैव ते कचन भक्तिपुरस्सरं वा
दम्भानुवृत्ति यदि वा परिकीर्तितेन ।
प्रोत्सारितानि यदुनन्दन पातकानि
कोऽयं भवच्चरणसन्निधये विलम्बः ॥ १०९ ॥

नाडिन्धमः स्वकृतकङ्कणकुण्डलादि
विक्रीय पालयति नित्यमपत्यदारान् ।
कस्मादिद्देश वपुषो मम निर्निमित्तं
निर्माणकर्मणि महानयमाग्रहस्ते ॥ ११० ॥

यज्ञानयज्ञ वितनोतु जनस्तपस्या-
मायास्यतु व्रजतु तीर्थकदर्थनानि ।
दानानि षोडश ददातु सदा तु कृष्ण
त्वन्नामकीर्तनमवर्तनविश्वसित्यै ॥ १११ ॥

शास्त्राणि विस्तृतविसंमतिनिष्पत्तिपाणि

नामूनि कृष्ण कथयन्ति यथातथं त्वाम् ।

तेभ्योऽयमल्लिरकारि समञ्जसं तु

त्वद्भक्तिरेव जगदीश निवेदयित्री ॥ ११२ ॥

एतावदेव कथनीयमितोऽधिकं तु

वाच्यं न किञ्चिदपि चित्त विभोः पुरस्तात् ।

येनायमुल्लसदमुद्रदयासमुद्रः

स्वनैव तावदवगच्छति साधुभावम् ॥ ११३ ॥

शिक्षाविधिः पुनरयं त्वयि मामकीनो

नागन्तुमर्हसि विहाय तदङ्घ्रिसेवाम् ।

यत्त्वानुरक्तमवबुध्य स मां कदाचि-

दाकारयेन्निजपदाम्बुजदर्शनाय ॥ ११४ ॥

इत्थं संदिश्य दासो हृदयमथ हरेः पादपद्मावलोक-

व्याख्यानाशोकताख्याभिलषितपदवीलाभहेतोर्विसृज्य ।

प्रायेणैतत्परीक्षारसविवशमतिः केवलं तत्सपर्या-

पर्यायारम्भपर्याकुल इह विषये नोन्मुखीभावमेति ॥ ११५ ॥

इति श्रीमद्भट्टहरिहरविरचितं हृदयदूतकाव्यं समाप्तम् ॥

હૃદયદૂતકાવ્યમ્ ।

સંદેશાનો સાર.^૧

પંડિત ગદ્દલાલાલ કૃત.

પદ.

“ઓધવજી સંદેશો કહેજો શ્યામને” એ રાગ.

- હૃદય હવે તો હરિપદ પાસે ઝેમથી,
જાવા થા સજ કરવા કામ જરૂરજો. ટેક.
- સંદેશો દેનારો તુજવણુ કોણુ છે,
ખીજો ત્યાં નવ પહોંચે, છે અતિ દૂરજો. ૧
- પાંચે ઇન્દ્રિય બદલી ગયાં,
વિષય વશ થઈ તુજને ખેંચે કૂરજો;
કાંઈ કર્મેન્દ્રિય તો જડ જાણે નહિ,
તુજ મરજીથી મહેનત માંહી મળૂરજો. ૨
- પળ પળ આયુષ ચોરે યમ દિવસો ગણે,
કાળ સર્પની મુખવિષજાળ કરાળજો;
પાણી પહેલી પાળ બાંધ સંભાળ તું,
ભાળ ટાળ નિજ આળસ જળ વિશાળજો. ૩
- ખટપટ તજ ત્યાં ઝટપટ પહોંચવા,
સરલ સાફ છે મુખકર સેવા પંથજો;

૧ હૃદયરૂપ દૂત સાથે જે સંદેશો કહાવેલો છે તેનું એક ગુજરાતી પદ કરીને મૂકવા વિષે કેટલીક તરફથી સૂચના મળવાથી આ પદ રચવામાં આવ્યું છે.

વણુશ્રમના ઉત્તમ અગવા^૧ તુજને દઉં,
પંથ અતાવે શ્રીહરિમુખના^૨ અંથજો. ૪

સતી સુહાગણુ શ્રદ્ધા સામી માર્ગમાં,
આવી દીશે કાર્યસિદ્ધિ દેનારજો;
વેદ ભણુંતા વૈષ્ણવ વિપ્રો વંદજો,
આ વખતે આ ઉત્તમ શકુનો સારજો. ૫

કામ ક્રોધ મદ લૂટારા પથમાં ઘણા,
વચ્ચે હરે ધન મારે ભાંગી અંગજો;
તેથી બચવા લેજો ચોક્કી ચાહથી,
સથવારામાં સદાશુદ્ધ સત્સંગજો, ૬

રહી સાથમાં થાય સહાય સદા તને,
એવો બસ છે એકજ છેક વિવેકજો.
ખરચી ધર્મ અને ભાથું હરિપ્રેમ જે,
તે સંભાળી કરશે કુશળ અનેકજો. ૭

મ્રજ વૃંદાવનમાં વહાલો મળશે તને,
ટળશે તારા તરત સકળ સંતાપજો;
મધુપુરદર્શનથી બળશે બહુ જન્મનાં,
પ્રબળ અનળથી તૃણની પેઠે પાપજો. ૮

ગિરિ કલિંદની કન્યા કલિકલેશ દળશે બધા,
દર્શન માત્રે ફળશે મોટાં ભાગજો;
મરકૈતમણિમાળા જાણે મધુપુરીતણી,
શ્રીચમુના આપે લોચન અનુરાગજો. ૯

શ્રીહરિ અંગ સંગથી મંગળ તેતણા,
જળ તરંગ તુજ દેશે ભવનો ભંગજો;

૧ વળાવા-ભોમિયા. ૨ ભગવાનના મુખથી વેદ, ગીતા વગેરે ગ્રંથો.
૫જો ભગવન્મુખાવતાર શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના ગ્રંથો. ૩ નીલમ.

યમુનાપૈયપાનેથી ભગિની પુત્રને,
નરક નાખવા થમ અડકે નહિ અંગળે. ૧૦

જન્મભૂમિ જઇ જોજે જલદ જરૂર ત્યાં,
જ્યાં પ્રકટ્યા હરિ પોતે શ્રીમથુરેશજો;
શેષમહેશસુપૂજિતકેશવૈચરણના,
હૃદયદેશ નહિ રહે કલેશનો લેશજો. ૧૧

પુન્યધુરિન પુરીની કરી પરિક્રમા,
ભવનો ને યમુનાનો ઉતરી પારજો;
શ્રીગોકુળ નિરખે તો કુળ તરશે બધાં,
પરમ પવિત્ર મહાવન નંદાગારજો. ૧૨

અક્ષાદિકને ધ્યાને દુર્લભ શ્રીહરિ,
રીખંતૌ જ્યાં લોટ્યા જગદાધારજો;
તે હરિ હરિજનના પદરજમાં લોટજો,
પ્રેમ અશ્રુ પડતે તું વારંવારજો. ૧૩

દામોદર દામણથી બંધાયા જહાં,
નિત્ય મુક્ત ઈશ્વર છોડી નિજ નેમજો;
જનનીના મનની ઇચ્છાને પૂરવા,
લક્ષ્મણવશ્યતા જોતાં વધશે પ્રેમજો. ૧૪

બાળ રસાળ ચરિત્રતણો રસ છે ઘણો,
પણ તારે ત્યાં મગ્ન થવું નહિ હાલજો;
સુંદર બાળમુકુંદ વદન અરવિંદનો,
છથી મરંદ પીવા મળશે શુભ કાલજો. ૧૫

૧ શ્રીયમુનાજીનું પય એટલે જલનું પાન. પક્ષ માતાની પેટે દ્વધનું પાન કરનાર જીવો શ્રીયમુનાજીના પુત્ર થયા, તેથી શ્રીયમુનાજીનો બ્રાતા યમરાજ ચોટાના ભગિની પુત્રોને નરકપીડા કેમ આપે ? પદ્મપુરાણમાં યમો પોતાની બેન યમુનાજીને વચન આપેલું છે કે, જે તમારૂં જળપાન પણ કરશે તેને હું પીડીશ નહિ. ૨ કેશવ નામનું ભગવદ્ સ્વરૂપ ત્યાં પ્રસિદ્ધ છે. ૩ ધુંટણીએ ચાલતાં.

હરિયે મુખમાં મેલેલી મૃદુ મૃત્તિકા,
ખાતાં તો મળશે કોમળતા સારજો;
હૃદય તરંગ તું વળજે વૃંદાવન ભણી,
ધ્યાન ધરીને રમતા નંદકુમારજો. ૧૬

વૃંદાવનમાં નંદીશ્વર^૧ ગિરિ પાસ છે,
શ્રીગોકુળ પર નંદગામ એ નામજો;
રસ વરસાવે વરસાનું ગિરિ ઉપરે,
ત્યાં નજીક વૃષભાનુલાહિલીધામજો. ૧૭

હરિપદગોપદગોપપદાંકિતભૂમિમાં,
નંદસદન જોજે નંદીશ્વર હેઠજો;
શૂદ્ધે કહી લીલા બહુ બહુ નંદગામની,
તે સ્મરતાં પીંગળીશ માંખણ પેઠજો. ૧૮

તરતજ હરિ મળવા સ્થળ છે વ્રજમાં ઘણાં,
નંદગામ પાસે અતિ અદ્ભુત એકજો;
પરમવિરહપરિતપ્ત ગોપિકાને કહ્યો,
જ્યાં ઉદ્ધવના મુખથી કાંઈ વિવેકજો. ૧૯

તે સ્થળમાં એકાંત શાન્ત થઈ બેસજો,
પ્રથમ કરી પ્રેમે ગુરુચરણ પ્રણામજો;
નિસ્સાધન અતિ દીન થઈ શરણે જઈ,
ધ્યાન ધારજો વ્રજપતિ કેરૂં ધામજો. ૨૦

ત્યાં અથવા બરસાનુમાં સંકેતમાં,
ચીરઘાટમાં યમુના તટમાં ક્યાંયજો;
શ્રીભાગવત અને હરિજનવાણીથકી,
જરૂર ધામસહિત હરિ દર્શન થાયજો. ૨૧

૧ વ્રજમાં પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ, મહેશ્વરરૂપ ત્રણ પર્વત છે. નંદીશ્વરગિરિ એ શિવરૂપ, વરસાનું (વ-એષ્ટ, સાનું-શિખર તે વરસાનું) ગિરિ એ બ્રહ્મારૂપ, (તે પર્વતના નામ ઉપરથી તે ગામ પણ વરસાનું કહેવાય છે) અને શ્રીગો-વર્ધન વિષ્ણુરૂપ.

પરમ ધામ અલિરામ શ્યામનું ત્યાં તને,
 ગુરુકરુણાથી જ્યારે દીશે સારજો;
 પ્રથમજ હરિગુરુ હરિજનને વંદન કરી,
 સાવધાન થઈ ત્યાં જીવું નિરધારજો. ૨૨
 નિર્મળ જળ યમુના તુજ દર્શન આપશે,
 રત્ન જટિત તટ એ મણિમય સોપાનજો;
 અલિકુલ સંકુલ કમળ રસાલ મરાલ^૧ ત્યાં,
 દેહ અલૌકિક મળવા કરજો પાનજો. ૨૩
 સુખવર્ધન ગોવર્ધન ગિરિવર નિરખજો,
 ઉત્તમ ખગ મૃગ નગ^૨ ઝગમગ નગ^૩ કાંતિજો;
 સુંદર કન્દર મંદિર અંદર થાયછે,
 નિરઝર ઉપવન લવન પવનથી શાંતિજો. ૨૪
 સવિનય જઇ જોજો કાલિદી કુલમાં,
 સુકલ કૂલ અનુકૂળ કલ્પતરુ મૂલજો;
 કોટિ મદન મદ દલન જલદ સમ શ્યામ તે,
 અંગ વીજળી જેવું પીત દુકૂલજો. ૨૫
 મોર પીછ શિરપર ચિત ચોર કિશોરનાં,
 કરપર અધર ધરી મુરલીમુર લીનજો;
 બ્રહ્માદિકને દુર્લભ દેવ સમાધિમાં,
 જેમ તેમ પણ પ્રેમભક્તિ આધીન જો. ૨૬
 કંઠે કૌસ્તુભ ચરણ અડે ગુંજતણી,
 માળા ને વનમાળા તુલસી માળજો;
 વદન કમળ પર ખેલે ખંજન એ પંઠે,
 મદલંજન મનરંજન નેન વશાળજો. ૨૭
 અલિકુલ પેઠે ચલ કુંતલ^૪ રાજે ઘણા,
 મકરાકૃતિ એ કુંડળ કાને લોલજો;
 મંદ હાસથી કોટિ ચંદ છબી છતતાં,
 અરુણ અધર શુભનાશા ચિચુક^૫ કપોલજો. ૨૮

મંદ દર્પ કંદર્પ કોટિ રૂપે થયા,
આનંદાત્મક ઉદર ચરણ કર અંગભે;
વામ ભાગમાં મૂળ રમા પરમા લસે,
મૂર્તિમતી પરલક્ષિ રાધિકા સંગભે. ૨૯

દર્શન માત્રેજ દૂરથકીજ પ્રણામ તું,
પ્રેમે કરજે ધરજે નહિ કો કામભે;
હેમ કોટિથી અધિક પ્રેમ અતિ શુદ્ધ તું,
ભેટ કરીને કહેજે શ્રીગુરુનામભે. ૩૦

હું અનન્ય તું ધન્ય અનન્ય ખરેખરો,
મુજથી તું બોધશ પ્રથમ મળ ઇશભે;
તુજ સહાયથી મુજને પણ મળશે હરિ,
અખિલ ભૂપની રૂપ સુધા તું પીશભે. ૩૧

શરણાગત જાણી કરુણા કરશે હરિ,
અતિ પ્રસન્ન મુખ દેખી નંદકુમારભે;
અવસર બેઠી લક્ષ્મીકૃપા ભરમે રહી,
દીન થઈને વદજે વાણી સારભે. ૩૨

“ દાસ તમારો દીન થઈને વિનવે,
શરણ ગ્રહીને ચરણ તમારાં એકેભે;
કર્યું સમર્પણ મેં તમને સર્વસ્વતું,
પણ મુજમાં નથી આશ્રય ધૈર્ય વિવેક ભે. ૩૩

આપવિયોગ થતાં ભવ ભોગજ ભોગવ્યા,
સ્વર્ગ નરકને બ્રહ્મલોક નરસીકભે;
બહુ ભટક્યો પટક્યો માયાએ મોહમાં,
અટક્યો અતિ ધનજનવનિતામૃતશીકભે. ૩૪

કરુણાકર ગુરુએ તાણી વાણી કહી,
પ્રાણી પાણી મથતું તજ હરિસેવભે;
તે વાણી જાણી નહિ ચિત્તમાં,
મેં મૂઢે નહિ આપ એળખ્યા દેવભે. ૩૫

સર્વેન્દ્રિય વશ રાખી નહિ સેવા કરી,
આપરૂપનું મેં ધરિયું નહિ ધ્યાનભે;
વિદ્યા શીખી વાદ કર્યા જય જીતવા,
પણુ પ્રેમે નહિ કરિયું તમગુણ ગાનભે.

૩૬

હવે હકારું આવે નહિ યમરાજનું,
એમ થશે તો જશે તમારી લાજભે;
હીન હીન મતિ અનુચરને કો ઓળખે,
અજય વિજયનું પાત્ર બને છે રાજભે.

૩૭

ભે કહેશો કે શુદ્ધ ધર્મ તુજમાં નથી,
જારદ જેવું નથી પ્રેમ ગુણગાનભે;
આગ્રહિ લક્ષ્મી નથી પ્રહ્લાદ સમાન હું,
નથી આસથુક જેવાં લક્ષ્મીજ્ઞાનભે.

૩૮

એમ કહી પ્રભુજી મુજને ન ઉડાવશો,
એક કહું હું કર ભેડીને વાતભે;
હું ન અભામિલથી હલકો જરા,
તેથી મારા શતગુણ ધર્મવિષાતભે.

૩૯

મેં તો તેથી પાપ હબાર ગણાં કર્યાં,
તે પદવી મુજ આપો કાં નહિ તોયભે;
અદ્ય દુષ્ટ તાર્યાં તેમાં બળ શું કર્યું,
મુજ સરખો નહિ પાપી મળિયો હોયભે.

૪૦

પ્રભુ કેહેશો કે વેદશાસ્ત્ર શીખી તરો,
ઘણાં શાસ્ત્રને દૂરથકીજ પ્રણામભે;
ખંડન મંડન કરી એ એક બીજાતાણું,
તરત અગાડે ઓતાજનનું કામભે.

૪૧

આપ વદન આચાર્યથકી મેં તો મુણ્યું,
તરવા સાધન પરમ મંત્ર તમ નામભે;
હાસ્ય કરી વા દમ્ભ ધરી ઉચ્ચારતાં,
ઘોષ હરીને પૂરે સહુ મન કામભે;

૪૨

હું દમ્ભી ગંભીર ઘણો તોયે હવે,
નિઝચરણાશ્રિતશરણાગતની લાજભે;
આણીને બાણીને શ્રીગુરુનો મને,
કરવું પડશે પ્રભુ માફે પણ કાજભે. ૪૩

તારો તરત તમારો બાણીને હવે,
સારો કે વણુ પ્યારો પણ હું દાસભે;
આપ લજન ન કર્યું નહિ બીજને લજ્યા,
સ્વામીગર્વથી સર્વ દેવને ખાસભે. ૪૩

હોય વિલંબે ઇચ્છા ભે ફળદાનની,
તોપણુ રાખો મને સદા પદ પાસભે;
તે પદ પાસ જઇ પાછું ન ફરીશ તું,
દૂત મોકલ્યો આહીં કરવા વાસભે.” ૪૫

આટલું બોલી અધિક કરું નહી બોલવું,
તે બાણે છે સઘળું પ્રભુ સ્વતંત્રભે;
ચરણરેણુમાં રેણુ બની રહેજે સદા,
પદમાં વળગી હૃદય ! એજ પર મંત્રભે. ૪૬

માફે કારજ સારજ પાર ઉતારજે,
લક્ષ્મિ ધારજે ધરી ગુરુપદ આધારભે;
હુમતિ મારજે દોષ વારજે દૂરથી,
ગોવર્ધન પ્રભુ લજને વારંવારભે. ૪૭

સંપૂર્ણ.



**Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the 'Nirnaya-sagar' Press,
23, Kolbhat Lane, Bombay.**

**Published by Mulchandra Tulsidas Telivala B. A., L. L. B., Vakil,
High Court, Khakkar Buildings, C. P. Tank Road, Girgaon, Bombay.**

मुद्रितपुस्तकानि ।

| | किंमत. रु. |
|--|------------|
| १ सेवाफलम् । द्वादशविवरणसमेतम् | १- |
| २ निरोधलक्षणम् । षड्विवरणसमेतम् । | १- |
| ३ संन्यासनिर्णयः । अष्टविवरणसमेतः । | १- |
| ४ { जलमेदः । चतुर्विवरणसमेतः । पञ्चपद्यानि । विवरणद्वयसमेतानि । सेवाफलम् । विवरणत्रयम् । } | १- |
| ५ श्रीपुरुषोत्तमनामसहस्रम् । नामचन्द्रिकायुतम् । | ०- |
| ६ तैत्तिरीयोपनिषद्भाष्यम् । जयगोपालभट्टकृतम् । | १- |
| ७ शृंगाररसमण्डनम् । श्रीविठ्ठलेश्वरप्रकटितम् । ... | २- ८ |
| ८ श्रीमधुराष्टकम् । षड्विवरणसमेतम् । | अमूल्यम् |
| ९ { प्रेमाभूतम् । श्रीविठ्ठलेश्वरकृतविवृतिसमेतम् । परिवृढाष्टकम् । श्रीगोपेश्वरकृतटीकासमेतम् । } | ०- ८ |
| १० वेदान्ताधिकरणमाला । श्रीमत्पुरुषोत्तमप्रणीता । | १- ० |
| ११ भक्तिवर्धिनी । चतुर्दश टीकासमेता । ... | २- ० |
| १२ त्रिविधनामावली । टीकासमेता । ... | १- ४ |
| १३ श्रीमती टिप्पणी । श्रीमद्विठ्ठलेश्वरप्रणीता । ... | २- ० |
| १४ रासपञ्चाध्यायीप्रकाशः । | १- ० |
| १५ सिद्धान्तमुक्तावली । | १- |
| 11 Discuss how far S'ankaracharya truly represents the view of the author of the Brahma-Sûtras. (Zala Vedanta prize Essay). | 1- |

प्रापणस्थानम्—

१. चुनीलाल बुकसेलर, बडामंदिर, भूलेश्वर, मुंबई.
२. नडीयाद पुष्टिमार्गीय पुस्तकालयः, नडीयाद.
३. पंडित मुख्याजी गोकुलदासजी,
श्रीविठ्ठलनाथ पाठशाला, कोटा, राजपुताना.
४. पंडित गङ्गूलालाजीनी पाठशाला, केथिडल स्ट्रीट, भूलेश्वर, मुंब

